

MAGISTERUPPSATS I BIBLIOTEKS- OCH INFORMATIONSVETENSKAP
VID INSTITUTIONEN BIBLIOTEKS- OCH INFORMATIONSVETENSKAP/BIBLIOTEKSHÖGSKOLAN
2008:2
ISSN 1654-0247

Arbetarklasskildringar i Ragnar Järhults och Per Gunnar Evanders författarskap

KLAS KRONBERG

HÖGSKOLAN I BORÅS
VETENSKAP FÖR PROFESSION

© Klas Kronberg

Mångfaldigande och spridande av innehållet i denna uppsats
- helt eller delvis – är förbjudet utan medgivande.

Svensk titel:	Arbetarklasskildringar i Ragnar Järhults och Per Gunnar Evanders författarskap.
Engelsk titel:	Portrayals of working-class life in the authorships of Ragnar Järhult and Per Gunnar Evander
Författare:	Klas Kronberg
Kollegium:	1
Färdigställt:	2008
Handledare:	Claes Lennartsson
Abstract:	<p>The main purpose of this Master's thesis is to analyse the portrayals of working-class life in a selection of works by the Swedish authors Ragnar Järhult and Per Gunnar Evander. The research questions are:</p> <ul style="list-style-type: none"> * How is the working conditions described? * What political messages can be found in the works? * What image of the class society is shown? <p>The second aim of this Master's thesis is to analyse the concept of working-class literature and to investigate if the works of Per Gunnar Evander could be seen as working-class literature.</p> <p>Methodologically, the study draws on established theories, concepts and methods from the sociology of literature and the history of ideas. The core analytical concepts are "social class" and "working class literature".</p> <p>This study shows that there are several similarities between the works of Järhult and Evander, especially in the criticism against the working conditions for the workers at papermills and tileworks. Evander is not normally seen as a working-class author but this study points out that the selected works from both the authors should be seen as working-class literature.</p> <p>The discussion on the concept of working-class literature reveals that it is difficult to find a perfect definition concerning the working-class literature. Every definition seems to be vague and that can either be seen as a weakness or strength. I like to see the broad description of working-class literature as something positive because a wide-ranging definition makes it possible to collect all the different aims and trends under one concept. Working-class literature should be seen as a broad literary current, not as a genre sharply marked off from its surroundings.</p>
Nyckelord:	Litteratursociologi, arbetarlitteratur, klass, Ragnar Järhult, Per Gunnar Evander, idéanalys

Innehållsförteckning

1.	Inledning.....	4
1.1	Syfte och frågeställningar.....	5
1.2	Uppsatsens relevans för B&I.....	6
1.3	Centrala begrepp.....	6
2.	Tidigare forskning och annan litteratur.....	8
3.	Teori.....	12
3.1	Litteratursociologi.....	12
3.2	Arbetarklass.....	13
3.2.1	Marx teorier.....	13
3.2.2	Therborns teorier.....	14
3.3	Arbetarlitteratur.....	15
4.	Metod.....	19
5.	Presentation av författarna och urvalet av romaner.....	22
5.1	Ragnar Järhult.....	22
5.2	Per Gunnar Evander.....	23
5.3	Urval.....	24
6.	Svensk arbetarlitteratur – en bakgrundsteckning.....	26
6.1	Tidiga arbetarförfattare.....	26
6.2	Arbetarlitteraturens guldålder.....	27
6.3	1960- och 70-talet: ett uppsving för arbetarlitteraturen.....	29
6.4	Dagens arbetarförfattare.....	30
7.	Resultatredovisning och analys.....	33
7.1	Ragnar Järhult.....	33
7.1.1	Arbetsvillkor.....	33
7.1.2	Klassamhället.....	37
7.1.3	Politiska budskap.....	40
7.2	Per Gunnar Evander.....	42
7.2.1	Arbetsvillkor.....	42
7.2.2	Klassamhället.....	48
7.2.3	Politiska budskap.....	51
8.	Diskussion och slutsatser.....	52
9.	Sammanfattning.....	57
	Käll- och litteraturförteckning.....	60

1. Inledning

Arbetarlitteraturen tillhör vårt levande litterära arv. Många av arbetarförfattarna från förra hälften av 1900-talet är än idag vida lästa och ges ut i stora upplagor. På ett eller annat sätt har förmodligen de flesta i Sverige kommit i kontakt med den litterära strömning som kallas för arbetarlitteratur. Men vad är då arbetarlitteratur? Och hur skildras egentligen arbetarklassen i de verk som anses vara arbetarlitteratur? Arbetarlitteratur är en över hundra år lång litterär strömning med mängder av olika författare med olika bakgrund, skilda intressen som i sin tur leder till att de skildrar olika motiv, har olika stil och formdrag. Vad är det då som förenar dessa författare och gör dem till arbetarförfattare? Och på vilket sätt skildras människor ur arbetarklassen?

I den här uppsatsen belyses en sida av ett författarskap som tidigare inte har uppmärksammats. Per Gunnar Evander (Född 1933) brukar beskrivas som en inåtvänd författare. Den bild som målas upp av honom i recensioner och litterära översiktsverk är den av en författare som skriver om skuld, sorg och samhällets förlorare. I *Den svenska litteraturen* skrivs det att hans ”patos gäller de enskilda förlorarna i folkhemmet, och i roman efter roman friläggs ensamhetens reaktionsmönster hos dem som inte mött kärlek, tillit och respekt”, (Lönnroth & Delblanc, 1999, s. 386) och i Göran Häggs *Den svenska litteraturhistorien* beskrivs hans romaner som ”präglade av elegant, vemodig stil” och att de kretsar kring teman som manlig kontaktlöshet, själsubbning och våldsbrott. (Hägg, 1996, s. 638). Han beskrivs genomgående som en författare som skildrar existentiella frågor, eller så tas det fasta på de formexperiment och den dokumentära karaktär hans tidigare romaner har haft. Ingen av dessa beskrivningar är felaktiga, tvärtom, att Evander är en författare som skriver om existentiella frågor är uppenbart. Men, det är bara en sida av hans författarskap. När jag har läst Evanders verk har jag fastnat för vilken samhällskritiker och arbetarklasskildrare Evander är. I ett flertal verk har Evander på ett väldigt konkret och direkt sätt skildrat människor ur arbetarklassen och framförallt arbetare som jobbar med tunga kroppsarbetyrken. Jag blir alltid förvånad när jag läser hur Evander beskrivs i litterära översiktsverk och recensioner eftersom denna sida av Evanders författarskap aldrig uppmärksammas. Jag har alltid tänkt när jag har läst vissa av Evanders romaner att han på många sätt är en arbetarförfattare, men när jag läser verk som handlar om fenomenet arbetarlitteratur nämns aldrig Evander. Han anses helt enkelt inte tillhöra den litterära strömning som svensk arbetarlitteratur utgör. Med denna uppsats vill jag belysa en sida av Evanders författarskap som jag anser vara bortglömd.

Jag analyserar även arbetarklasskildringarna i Ragnar Järhults (Född, 1953) författarskap. Det finns flera anledningar till att jag har valt att analysera Järhults verk vid sidan av Evander. Till och börja med anses Järhult tillhöra den litterära strömningen arbetarlitteratur. Eftersom de båda författarna till stor del skriver om samma saker men uppfattas olika finner jag det intressant och givande att undersöka arbetarklasskildringarna i båda författarskapen. De romaner jag har valt att analysera har skrivits och givits ut under ungefär samma tidsperiod (1970-80tal). Evanders författarskap är betydligt mer omfattande än Järhults, han har skrivit romaner under fyra decennier, men utav de romaner som jag kommer att analysera har de flesta skrivits under tidigare nämnd tidsperiod. De skriver även om arbetsplatser som de båda har personliga upplevelser från. Järhult jobbade inom pappersindustrin innan han blev journalist och författare och började skriva om arbetsförhållandena inom detta

yrkesområde. Evander har jobbat inom såväl skogsbruk, järnverk och tegelbruk och det är också dessa arbetsplatser som hans romaner beskriver och gestaltar. Sist men inte minst har Järhults författarskap inte tidigare blivit föremål för någon akademisk forskning. Jag trampar därför på tidigare orörd mark vilket gör att jag finner analyserna av Järhults författarskap intressantare och mera meningsfulla än om jag skulle välja att analysera en större och mera känd svensk arbetarförfattare där omfattande forskning redan är utförd.

Det är även min förhoppning och ambition att analyserna av arbetarklasskildringarna i de båda författarskapen kommer att säga en del om begreppet arbetarlitteratur. Arbetarlitteraturen tillhör vårt levande litterära arv och än idag läses arbetarlitteratur från 1900-talets första hälft i stor utsträckning. På ett eller annat sätt har förmodligen de flesta i Sverige kommit i kontakt med den litterära strömning som kallas för arbetarlitteratur. Men vad är då arbetarlitteratur? Frågan är betydligt svårare att besvara än vad som först kan tyckas. Arbetarlitteratur har en över hundra år lång brokig historia med en stor mängd olika stilar och inriktningar. Vad är det då som förenar dessa författare och gör dem till arbetarförfattare?

1.1 Syfte och frågeställningar

Syftet med denna uppsats kan sägas vara tvådelat. Först och främst vill jag analysera arbetarklasskildringarna i Järhults och Evanders författarskap samt de politiska budskap som finns kopplat till arbetarklasskildringarna i bådaskas verk. Min tanke är att jag ska göra en komparativ studie och jämföra de bådaskas författarskap för att hitta likheter och skillnader. Varför anses Järhult vara en arbetarförfattare men inte Evander? För att kunna göra det är det av intresse att diskutera vad begreppet arbetarlitteratur egentligen är, vilket ses som en förutsättning för fortsatt problematisering.

I analyserna av arbetarklasskildringarna i de bådaskas verk ska uppsatsen svara på följande frågeställningar:

- Hur beskrivs arbetsvillkoren för arbetarna?
- Vilka politiska budskap finns i verken?
- Vilken bild av klassamhället förmedlas?

Frågeställningarna kommer att besvaras genom närgående textanalyser av utvalda verk från Järhult och Evander. Analyserna kommer att utgå från dessa frågeställningar och i varje verk som analyseras kommer var och en av dessa tre frågeställningar att grundligt undersökas.

I undersökningen av problematiken kring begreppet arbetarlitteratur är den centrala frågeställningen:

- Har Evander skrivit verk som kan anses vara arbetarlitteratur?

Denna frågeställning kommer att besvaras genom att jag problematiserar och diskuterar vad begreppet arbetarlitteratur egentligen är och jämför de teorier om fenomenet arbetarlitteratur som finns med de verk av Evander som jag kommer att analysera.

1.2 Uppsatsens relevans för B & I

2004 publicerade Svensk Biblioteksforening sina ämnesordlistor för skönlitteratur. Bakgrunden till det var att skillnaderna mellan skön- och facklitteratur gör att man ibland måste använda speciella ämnesord för skönlitteraturen. De verktyg som används vid återvinning av facklitteratur kan inte alltid användas för skönlitteratur. Den systematiska delen av ämnesordlistan består av sex huvudfasetter som är: genre, tid, plats, ämne, person och form. (Svensk Biblioteksforening, 2006, s. 15). Begreppet genre kan underlätta informationsåtervinning och reducera mängden information som återvinns (Crowston & Kwasni, 2003, s. 346) Under fasetten genre i svensk biblioteksforening finns arbetardiktning med. (Svensk biblioteksforening, 2006, s. 7) Att avgöra vilken genre en skönlitterär bok är skriven i är inte alltid lätt men fyller en viktig funktion när det gäller indexering av skönlitteratur. Återvinning av skönlitteratur utifrån genre, tema, tidsepok är något som mer och mer har diskuterats under senare år framförallt sedan Svensk Biblioteksforening 2004 publicerade sina ämnesordlistor för skönlitteratur. En central del av denna uppsats består av att diskutera och problematisera själva fenomenet arbetarlitteratur. Ur B&I's synpunkt är genre och genre teorier viktiga som klassifikationsredskap. Därför finner jag det intressant och relevant att undersöka problematiken kring begreppet arbetarlitteratur.

Biblioteks och informationsvetenskap är ett brett och tvärvetenskapligt ämne. Ämnet har anknytningar till en rad andra discipliner inom såväl samhällsvetenskap, humaniora som teknik. Lars Höglund skriver att i ämnets fokus ligger bl.a. frågeställningar som har att göra med förmedling av information och kultur, däribland bibliotekets viktiga uppgift att utifrån samhällets önskemål förmedla och tillgängliggöra bl.a. skönlitteratur. (Lars Höglund, 2000, s. 6.) Biblioteket har en viktig funktion som förmedlare av information och kultur och därför är det viktigt att biblioteken har kännedom om sitt bestånd och dess innehåll. Både Järhult och Evanders verk utgör en del av de svenska bibliotekens samlade bestånd. På så sätt ger analyserna i denna uppsats en ökad kännedom om bibliotekens bestånd

1.3 Centrala begrepp

Litterär strömning:

Termen strömning brukar användas för att benämna linjer i litteraturhistorien som är utsträckta både i tid och rum. Till skillnad från t.ex. en stilriktning som i allmänhet har en begränsad kronologisk räckvidd och vissa stilistiska särdrag kännetecknas i regel strömningar av sitt motiv- eller idéinnehåll. För att dessa motiv- eller idéinnehåll ska kunna benämnas som strömning behöver de även ha ett visst sammanhang till varandra samt en viss kontinuitet. D.v.s. de aktuella diktarna och deras verk ska stå i någon form av kontinuerlig påverkan- eller traditionsförhållande till varandra. Likaså krävs en viss bredd på fenomenet för att det ska kunna kallas för en strömning. En litterär strömning är ett mycket brett begrepp och som fenomen kan det både ha en politisk anknytning som ger genomslagskraft på ett mycket vidare fält än bara litteraturen eller så kan det vara ett mycket mer begränsat fenomen för en smal intellektuell elit. Strömning är ingen klart definierad teknisk term men den används inom litteraturhistorien för att beteckna företeelser som griper över gränser mellan perioder, stilriktningar och genrer. (Bergsten

& Elleström, 2004, s. 98-102) Exempel på litterära strömningar är existentialismen och göticismen.

Genre:

I sin vidaste mening betyder termen genre sort, slag eller art av litteratur. Begreppet genre är ett av de viktigaste klassificeringsinstrumenten i litteraturhistorien och det är även så som begreppet brukar användas inom B&I. I en mera strikt mening är genre en art av diktverk för vilken det gäller vissa specifika regler och principer vilka medvetet omfattas av både författaren och läsarna. Genre utgörs av ett helt litterärt system där den bärande strukturen av regler och principer är gemensam egendom som är allmänt accepterade. När dessa regler etableras rör det sig oftast om en process som tar lång tid, ibland flera generationer. Reglerna i sig kretsar i vanligast kring form eller motiv. De äldre klassiska antika genrer som tragedi och komedi var klart avgränsade och definierade. Dagens moderna litteratur är sällan så enkel att genrebestämma. En kärleksroman kan mycket väl utspela sig i historisk miljö och på så sätt röra sig mellan genrer kärleksroman och historisk roman. (Ibid., 107-111)

Synen på genrebegreppet har över tiden förändrats och olika alternativa definitioner har uppstått. Den klassiska synen på termen genre som ett klassifikationsredskap har gradvis modifierats och innebörden är idag mångtydig. En definition som förespråkas är litteraturkritikern E.D. Hirschs. Hirsch ser genrer som typer, istället för klasser. Det innebär att olika verk inom en och samma genre kan uppvisa olika särdrag, men de identifieras ändå genom dess likhet med andra verk i genren. Vissa forskare är kritiska mot genrebegreppet. Den Britiske litteraturprofessorn Alastair Fowler är en av dem. Han anser att genrer inte låter sig definieras, endast beskrivas. Han ser på genrer som traditioner utan fasta exakta regler och vars innebörd kan förändras över tid i och med att nya verk skrivs. Genreteori har i den här meningen mera att göra med rekonstruktion och tolkning än med klassifikation. (Fowler, 1997, s.254-273).

2. Tidigare forskning och annan litteratur

Om Järhult finns det ingen forskning gjord. Han omnämns dock i några böcker och har själv bidragit med material i vissa antologier som kan sprida ett ljus över hans författarskap. Eftersom det finns så lite skrivet om Järhult är egentligen allt som har skrivits om honom intressant och relevant för den här uppsatsen. Följande böcker har använts för att få fram bakgrundsmaterial om Järhult samt för att belysa hans författarskap:

I *Utsikter: 24 författare om arbetarlitteraturen* (1987), sammanställd av Jan Fogelbäck medverkar Järhult med ett bidrag. Han skriver bl.a. om hans egen syn på arbetarlitteraturen och han anser att en arbetarförfattare är en författare som vill gestalta arbetets villkor och mana till samhällsförändring. För Järhult spelar det i teorin ingen roll om författaren själv kommer från arbetarklassen. I praktiken ser han dock ett problem med att han som författare själv inte längre tillhör arbetarklassen och han därför får svårare att hitta det rätta tonfallet och det rätta språket när han skriver om arbetarklassen.

Järhult är även med i *Författaren själv: ett biografiskt lexikon av och om 1189 samtida svenska författare* (1993) där Bo Heurling är redaktör. Järhult skriver om sin litterära bakgrund och om sin väg fram till att bli en publicerad författare.

I *Författare i Småland* (1998) av Ingrid Nettervik, Karl Lindqvist och Claes Evenäs finns en två sidor lång presentation av Järhult där han beskrivs som en samhällsengagerad författare och reporter som brinner för arbetarnas livsvillkor.

I Lars Furuland och Johans Svedjedals bok *Svensk arbetarlitteratur* (2006) finns ett kortare avsnitt på två sidor där Järhult presenteras. Järhult beskrivs som en socialrealistisk författare som skriver om arbetsförhållandena och livet kring ett pappersbruk. Avsnittet är mycket kort och ger inte mer än en kortfattad presentation av Järhult.

Det har skrivits desto mer om Evander. Fram tills nu har det skrivits två stycken avhandlingar om honom och det finns dessutom ett mycket omfattande artikelmaterial.

Ingrid Netterviks avhandling heter *Ängslans bilder – symbol och verklighet i Per Gunnar Evanders roman Uppkomlingarna* (1984). Avhandlingen är ett symbolstudium av Evanders roman *Uppkomlingarna*. Netterviks syfte är att klargöra, varför denna roman - trots sin undertitel ”en personundersökning” – inte kan läsas som en realistisk personundersökning i en dokumentär tradition. Avhandlingen innehåller även en genrediskussion och ett kapitel om romanens metafiktiva karaktär. Avhandlingen innehåller många intressanta iakttagelser men Nettervik kallar inte Evander för en arbetarförfattare eller går närmare in på ämnet. Arbetarklasskildringarna är en aspekt av Evanders författarskap som ej uppmärksammas av Nettervik. Dock uppehåller hon sig kort vid kroppsarbetarskildringarna i *Uppkomlingarna*, *Tegelmästare Lundin och stora världen* samt *Sista dagen i Valle Hedmans liv*. Mer problematisk blir då Netterviks tillvägagångssätt. Hon menar att *Uppkomlingarna* kan ses som representativ för hela Evanders författarskap och genom en analys av den får hon fram en bild av hela författarskapet. Jag menar att det krävs mer än att analysera en roman för få en

helhetsbild av ett författarskap, speciellt ett så pass omfångsrikt författarskap som Evanders.

Behovet att bli sedd – Existentiell tematik och narrativa strategier i Per Gunnar Evanders författarskap (1993) heter Anders Ohlssons avhandling om Evander. Avhandlingen avgränsar sig till att undersöka Evanders romaner mellan perioden 1965-1980 men tar faktiskt inte ens upp alla romaner som Evander skrev under tidsperioden. Ohlssons huvudtes är att undersöka det existentiella urscenariot som gestaltas i Evanders romaner. Ohlsson menar att textjaget i Evanders verk har en känsla av ensamhet och alienation i både metafysisk och social bemärkelse. Romanerna handlar sedan om hur man skall ta sig ur detta existentiella dilemma. "Jaget" har ett behov av att bli sedd och strävar efter förvandlad existensform eller transcendens. Ohlsson delar upp Evanders författarskap i två perioder. Den första perioden sträcker sig från debutromanen (*Tjocka släkten*, 1965) till romanen, *Det sista äventyret* (1973). I dessa romaner framstår det konstnärliga skapandet som det som ska kunna realisera jagets behov av att bli sedd. Efter 1973 är det istället föreningen med ett kvinnligt du som utgör en möjlighet att bli sedd. Avhandlingen tar även upp de många metafiktiva drag som finns i Evanders romaner. Avhandlingen är mycket intressant och kan väl än så länge ses som standardverket för Evander-forskning. Ohlsson undersöker en helt annan aspekt av Evanders författarskap än vad denna undersökning har som syfte att göra, och han nämner inte heller arbetarklasskildringarna i Evanders romaner.

Tom Hedlunds bok *Mitt i 70-talet – 15 yngre författare presenteras* (1975) innehåller ett 24 sidor långt kapitel om Evander där hans romaner fram till 1975 presenteras. Hedlund uppehåller sig framförallt vid Evanders lek med sitt eget jag och hans sätt att blanda dokumentär och fiktion. Han konstaterar även att huvudtemat i Evanders författarskap är kontaktlösheten. Om arbetarklasskildringarna nämner han inte ett ord vilket är underligt eftersom några av de romaner han presenterar närmast är att betrakta som studier över arbetsvillkoren för tungt kroppsarbete inom tegelbruk och järnverk. Däremot är boken intressant för denna uppsats eftersom den ger information om Evanders bakgrund och hans inställning till sitt eget skrivande samt hans syn på olika samhällsfrågor.

Matts Ryings bok *Tungomål* (1979) består av författarintervjuer med stor mängd svenska författare. Bl.a. innehåller en 15 sidor lång intervju med Evander. Intervjun är mycket intressant för denna uppsats eftersom den lämnar flera användbara upplysningar om Evanders inställning till livs- och samhällsfrågor. Intervjun ger även en viss inblick i författarverkstaden.

Karin Pethericks bok *Springa sitt eget lopp – En studie i Per Gunnar Evanders författarskap* (1984) är från början skriven på engelska och utgiven för en utländsk publik. Boken blev dock senare översatt till svenska. Boken innehåller biografiska uppgifter samt är en presentation av författarskapet fram till och med romanen *Orubbat bo* (1983). Till viss del innehåller boken rena beskrivningar av böckernas innehåll men den består även av skarpa analyser. Hon skriver en hel del om Evanders lek med fiktion och verklighet och uppehåller sig en stund vid hans enkla språk. Vidare konstaterar hon att Evanders huvudbudskap är att människor är i behov av tröst och av medmänskliga relationer, byggda på förtroende och självaktning. Petherick utelämnar och nämner inte arbetarklasskildringarna i Evanders författarskap med däremot finns det flera kapitel i

boken om Evanders uppväxt och bakgrund som har varit intressanta för denna undersökning.

Det finns en hel del skrivit om svensk arbetarlitteratur. Ämnet är i det närmaste oöverskådligt. Mycket av det som har skrivits är dock avhandlingar om särskilda författare. Det finns även en hel del böcker om svenska arbetarförfattare av ren beskrivande karaktär. Sådana böcker är bara intressanta för den här undersökningen om Järhult eller Evander tas upp. Så är dock sällan fallet.

Ivar Lo-Johansson är inte bara en av Sveriges största arbetarförfattare utan han har även skrivit en hel del om arbetarlitteratur. I ett flertal böcker och artiklar problematiserar han sitt eget författarskap och i de flesta fall är de mycket intressanta att läsa. För den här undersökningen har boken *Till en författare* (1988) varit den mest givande eftersom han här diskuterar vad arbetarlitteratur faktiskt är. Boken innehåller 18 essäer där Lo-Johansson med ett brinnande engagemang skriver om sin syn på arbetarlitteraturen, sitt författarskap och hans personliga förhållande till den litterära strömning som han så engagerat försvarar.

Lars Furuland framstår i det här fallet som något av en ledfigur. I hans bok *Ljus över landet och andra litteratursociologiska uppsatser* (1991) skriver han både om arbetarlitteratur och om litteratursociologi i allmänhet. Bokens relevans för denna uppsats består i både beskrivningarna av litteratursociologin och dess forskningsområde samt artiklarna om arbetarlitteraturen som fenomen.

Texterna om arbetarlitteratur har han senare tillsammans med Johan Svedjedal renodlat och utvecklat i *Svensk arbetarlitteratur* (2006). Boken är en guldgruva för den arbetarlitteraturintresserade. Detta är ett mycket imponerande verk på över 500 sidor som innehåller arbetarlitteraturens uppkomst och historia, författarporträtt och artiklar om allt från arbetarförlag till kulturpolitik. Boken innehåller även en historisk beskrivning av den litterära strömningen arbetarlitteratur från 1800-talets slut fram till idag. En stor mängd olika författare tas upp däribland Ragnar Järhult men Evander lyser med sin frånvaro. Detta är det största enskilda verk som har skrivits om arbetarlitteratur till dags datum och är ett centralt verk för hela denna uppsats.

Carl Johan Ljungberg har i sin bok *I röda tankespår: svensk skönlitteratur som vägröjare för välfärdsstaten* (2006) undersökt hur flera av de stora arbetarförfattarna med sitt berättarspråk har präglat värderingarna hos människor i Sverige i flera generationer. Boken är helt klart intressant och innehåller även tankar kring vad arbetardikt är och vad dess centrala motiv består av. Mest intressant för den här uppsatsen har varit författarens diskussion kring vad arbetarlitteratur egentligen är.

Arbetarlitteratur (2006) av Magnus Nilsson är en övergripande bok om den litterära rörelsen arbetarlitteratur. Boken handlar om vad arbetarlitteratur är, dess historia, ideologi och identitet. Det är en väldigt välskriven bok där Nilsson diskuterar arbetarlitteraturens väsen ur flera olika perspektiv. Bl.a. tar han upp arbetarlitteraturens förhållande till arbetarrörelsen, dess ideologi samt de olika stilar och former som finns inom strömningen. Boken är väldigt intressant framförallt eftersom den har tillkommit efter Furuland och Svedjedals bok *Svensk arbetarlitteratur* vilket gör att han kan ta ställning för eller emot det som Furuland och Svedjedal har skrivit, och Nilsson

förespråkar även en annan definition av begreppet arbetarlitteratur än Furuland och Svedjedal. Nilssons bok är inte lika omfattande som *Svensk arbetarlitteratur* i ämnet men ger ändå en bra överblick över arbetarlitteratur som en litterär strömning och tillsammans med Furuland och Svedjedals bok får den här anses vara standardverken för forskning kring arbetarlitteratur.

3. Teori

I detta avsnitt presenteras litteratursociologin som forskningsområde samt teorier om arbetarlitteratur och arbetarklass. Litteratursociologi kommer att presenteras eftersom uppsatsen har ett litteratursociologiskt perspektiv och anknyter till det ämnet. Teorier om arbetarklass är en central del av uppsatsen eftersom det är skildringar av denna klass i Järhults och Evanders verk som kommer att analyseras. En av uppsatsens frågeställningar är om Evander har skrivit verk som kan anses vara arbetarlitteratur, därför är det relevant att presentera teorier och definitioner om fenomenet arbetarlitteratur.

3.1 Litteratursociologi

Johan Svedjedal skriver att litteratursociologins forskningsområde är att analysera produktion, distribution och konsumtion av litteratur. Syftet är att analysera hela den litterära processen. Han delar in denna forskning i tre underområden som är: samhället i litteraturen, litteraturen i samhället och litteratursamhället. Denna uppsats knyter an till området samhället i litteraturen. Inom detta forskningsområde ligger fokus på hur skönlitteraturen skildrar samhället. Med det menas hur ett skönlitterärt verk avbildar en igenkännlig verklighet och hur den på så sätt skapar bilden av ett samhälle. Frågor och problem som uppstår inom det här forskningsområdet är realismproblemet, speglingsteorin samt om litteraturen som skapare av samhälleliga identiteter. Det gemensamma inom det här området är dock intresset för grupp-kategorier som klass, genus och etnicitet (Furuland & Svedjedal, 1997, s 72-73)

Analyserna i denna undersökning av hur Järhult och Evander beskriver samhället i sina skönlitterära verk kommer att utgå från ett klassperspektiv. När man gör liknande undersökningar är det svårt att inte komma in på speglingsteorin. Speglingsteorin kan sammanfattas som en föreställning om att litteraturen speglar samhället. En författare och hans verk kan inte leva isolerad från samhället utan det han skriver blir en reflektion av samhället, medvetet eller omedvetet (Ibid., s. 27-29). Det ska dock i sammanhanget betonas att speglingsteorin är en ganska kritiserad teori. Det brukar framhållas att den bara fångar delar av litteraturens sätt att fungera. Framförallt missas de verk som strävar efter psykologisk realism snarare än social realism. Efter modernismens genombrott har speglingsteorin också gradvis modifierats.

Återspeglingssteorin i sin grundform innebär att litteratur återspeglar en social verklighet på ett direkt sätt. Denna syn på litteraturen har kritiserats för att vara alltför mekanisk. Kritikerna menar att det inte går att se på litteratur som en spegel som neutralt registrerar vad som sker ute i "verkligheten". Den franska marxistiska litteraturkritikern Pierre Macherey har modifierat återspeglingssteorin och menar att litteraturen enbart reflekterar en del av verkligheten och den delen är inte heller en exakt kopia av det reflekterande. Macherey menar att det snarare rör sig om en krossad spegel med flera skärvor, där alla visar sin del av spegelbilden. Enligt Macherey är det möjligt genom att applicera speglingsteorin på ett specifikt verk att förstå en nivå av verkligheten, utan att förstå de andra nivåerna. Detta innebär att en helhetsbild av verkligheten inte är möjlig att nå fram till genom analys av ett verk. Eftersom det som återspeglas enbart är fragment av verkligheten visar spegelbitarna en ofullständig verklighet. Spegelbitarna

har därför inget egenvärde utan det är först i tolkningarna av dessa spegelbitar som någon slags kunskap träder fram (Macherey 2006, s.134ff). Den brittiske litteraturkritikern Terry Eagleton menar att man snarare ska prata om återskapande än om återspeglning. När litteraturen endast speglar fragment av verkligheten och på så sätt blir deformerad och upplöst återskapar den verkligheten ungefär som en dramaföreställning återskapar en dramatisk text snarare än att den neutralt återspeglar en faktisk verklighet (Eagleton, 1978, s. 54).

I det här fallet kan man nog utgå från att både Järhult och Evander på ett mycket medvetet sätt har låtit sina skönlitterära verk reflektera samhället. De har återskapat sina egna personliga erfarenheter från arbetsplatser de har jobbat på till fiktiva verk. Det går alltså inte att se på Järhults och Evanders texter som någon neutral eller exakt återspeglning av verkligheten. De har snarare enligt Machereys teorier återskapat en nivå av verkligheten inte någon total helhet. Man får i sammanhanget också vara medveten om att det är Järhults och Evanders subjektiva bild av samhället som ges en konstnärlig gestaltning, formade av deras livsupplevelser och erfarenheter.

3.2 Arbetarklass

Det finns en uppsjö av teorier kring ämnet. De mest kända av alla dessa teorier är förmodligen Karl Marx och Max Webers, från vilket många nya tolkningar och teorier har uppstått. Att på det här lilla utrymmet ge en total bild och analys av klassbegreppet är omöjligt men här nedan kommer Marx teorier av klassbegreppet att presenteras samt Göran Therborns teori som är sprungen ur Marx läror men anpassad och utvecklad för att passa dagens samhälle.

3.2.1 Marx teorier

Marx ansåg att begreppet klass definieras av yttre faktorer som styr de ekonomiska orättvisorna i samhället. Det är de objektiva villkoren som gör att vissa har större tillgång till rikedom än andra som utgör klassbegreppet snarare än de åsikter och uppfattningar människor har om sin position i samhället (Giddens, 1998, s. 283). Som Marx ser det har det kapitalistiska samhället två klasser som är varandras direkta motsatser: bourgeoisie (borgarklass) och proletariat (arbetarklass). Borgarklassen är de som förfogar över produktionsmedlen, köper arbetskraften och leder produktionen för att öka kapitalet och på så sätt exploaterar de arbetarklassen som säljer sin arbetskraft och producerar mervärde åt kapitalägarna. Förutom dessa två klasser finns även mellanstånden som består av hantverkaren, bonden och den lille köpmannen och industriidkaren. Marx nämner också trasproletariatet som samhällets understa skikt. Trasproletariatet utgörs av dem som livnär sig på prostitution och kriminalitet. Dessa stånd har dock det gemensamt att de p.g.a. det kapitalistiska samhällets utveckling med eller mot sin vilja kommer tvingas att proletariseras. Därav den förenklade klassindelningen med en borgarklass och en arbetarklass. Trots att lönearbete är karaktäristiskt för det kapitalistiska systemet är det ändå inte helt enkelt att se alla lönearbetare som en klass. Det erkänner också Marx även om han mest gör detta i förbigående (Marx & Engels, 1998, s. 15-39). Klassförhållandena såg naturligtvis

annorlunda ut på Marx tid än idag vilket tills viss del förklarar hans uppdelning av klassamhället i två klasser med ett ytterst litet mellanskikt.

3.2.2 Therborns teorier

Göran Therborn är en sociolog som har utvecklat Marx klassdefinition för att bättre passa in i dagens samhälle och han menar att ett klassamhälle med penningekonomi kan delas in i fyra huvudsektorer. Dessa är produktion, cirkulation, tjänster och reproduktion. Produktionssektorn består av behandlingen av produkter, deras uppfinnande, konstruerande, tillverkning, lagring, transporterande samt ledningen och kontrollen över dessa arbeten. Cirkulationssektorn består av förmedling och förvaltning av ägande och nyttjanderättigheter samt köp och försäljning. Tjänstesektorn utgör den del som utför tjänster åt andra personer för deras välbefinnande och bekvämlighet. Den sista sektorn är reproduktionssektorn som utgörs av allt arbete för att upprätthålla eller frambringe nytt mänskligt liv och grundläggande sociala relationer (t.ex. vård, utbildning o.s.v.). Människors positioner i dessa sektorer präglas av ekonomiska processer, maktförhållanden och arbetssituationer. Utifrån dessa faktorer kan man inom de olika sektorerna särskilja olika klasser. En individs klasstillhörighet är beroende av vilken maktposition hon har i sitt arbete, hur arbetssituationen ser ut samt hur arbetet värderas lönemässigt och statusmässigt. Dessutom har historien bakom de olika sektorerna och yrkesgrupperna betydelse då olika historiska omständigheter har präglat dem. Therborn menar vidare att ur en snäv bemärkelse utgörs arbetarklassen av de produktiva mervärdesproducerande arbetarna. Dit hör arbetarna i industri, byggnadsverksamhet, vatten och energiverk, jord och skogsbruk som är anställda av enskilda företag eller offentliga aktieföretag som styrs efter lönsamhetskriterier. I en vidare bemärkelse omfattar arbetarklassen alla dem vars maktsituation samt arbetsförhållande som löntagare är likartad. Alltså bör arbetarklassen även omfatta de offentligt anställda utan delegerande maktbefogenheter och privata cirkulations, tjänste och reproduktionsanställda i en likartad situation. Den stora del löntagare som hamnar utanför arbetarklassen kallar Therborn för mellanskikt. Han ser dem inte riktigt som en egen klass. De har motsägelsefulla positioner och är en produkt av ett kapitalistiskt produktionssätt. De delar sina intressen mellan borgarklassen och arbetarklassen genom att de inte producerar mervärdet åt någon annan än kapitalägarna, men samtidigt har de större beslutsutrymme än arbetarna. De kan t.ex. ha delegerande maktbefogenheter över andra anställda inom företaget. Han betecknar även de som styr statsapparaten och utgör deras väpnade arm som en speciell kategori och förklarar dem knutna till den härskande klassen, borgarklassen (Therborn, 1981, s.20ff).

Om man tittar på både Marx och Therborns teorier kring begreppet arbetarklass ser man att det inte är helt lätt att exakt avgränsa arbetarklassen. Det största problemet tycks vara hur man ska förhålla sig till den samhällsgrupp som har växt fram under andra halvan av 1900-talet och brukar kallas för medelklass. Enligt Marx finns det ingen medelklass. Detta gör att Marx definition blir svår att tillämpa idag då medelklassen utgör en stor del av dagens samhälle. Några exakta vattentäta skott mellan medelklass och arbetarklass tycks vara svårt att komma fram till. Gränsen blir något flytande och enligt Therborns vidare definiering av arbetarklassen skulle vissa tjänstemannayrken som annars brukar ses som typiska medelklassyrken kunna tillhöra arbetarklassen. Men

eftersom dagens samhälle hela tiden förändras och utvecklas kan det finnas en poäng med att gränsen mellan de olika skikten inte är huggen i sten.

3.3 Arbetarlitteratur

Det finns en hel del olika teorier kring begreppet arbetarlitteratur. Här nedan tas de upp som av mig anses vara mest intressanta.

Under termen arbetardiktning i svenskt litteraturllexikon står det på första raden. ”Termen lider av betydande oklarheter.” (Svenskt litteraturllexikon s. 16f). Det är definitivt ingen underdrift. Arbetarlitteratur som litterär strömning och rörelse är svår att avgränsa. Det finns en uppsjö av olika idéer om vad arbetarlitteratur är och nästan varje definition hamnar i uppenbara svårigheter. I svenskt litteraturllexikon konstateras kortfattat att arbetardiktning kan syfta på dels litteratur om arbetare av olika slag, dels böcker av författare som härstammar från arbetarklassen och har egna erfarenheter från de miljöer och arbeten de beskriver. Svenskt litteraturllexikons definition är en vid och öppen definition som inte kräver att arbetardiktning måste handla *om* arbetare och vara skriven *av* arbetare. En av dessa aspekter räcker alltså för att det ska få kallas för arbetardiktning eller arbetarlitteratur.

I *Till en författare* diskuterar Ivar Lo-Johansson vad som gör en proletärroman till just en proletärroman.¹ Han konstaterar att en proletärroman först och främst måste vara ett konstverk. Det kan tyckas självklart men det ställer genast vissa saker till sin spets. För om en proletärroman måste vara ett konstverk vad är då 1970-talets rapportböcker? Dessa skapelser som hamnar någonstans mitt emellan skönlitterärt verk och journalistiska reportage, är de ett konstverk eller är det journalistik? Jag skulle åtminstone värja mig om någon kom och påstod att Maja Ekelöfs *Rapport från en skurhink* inte var arbetarlitteratur. Vidare hävdar han också att en proletärroman bör vara en kollektivroman, handla om samtiden, vara en realistisk roman samt ha en radikal tendens. Med radikal tendens menar Lo-Johansson att en arbetarroman ska berätta något, ha ett mål, en mening till skillnad mot vad Lo-Johansson kallar för borgerlig litteratur som bara har estetiska mål. Lo-Johanssons definition av arbetarlitteratur är betydligt snävare än den som gavs i svenskt Litteraturllexikon och hans krav på att en arbetarroman måste vara en kollektivroman är, trots att det är ett väldigt vanligt grepp inom arbetarlitteraturen, inget som jag själv tycker vara ett rimligt krav för att en roman ska kunna kallas för arbetarroman. Men det mest intressanta av det han har att säga är att en arbetarroman måste ha något att berätta, ett motiv. Det är en tanke som återkommer (Lo-Johansson, 1988, s. 25ff).

Carl Johan Ljungberg tar i sin bok *I röda tankespår* dels upp den vanliga tanken kring att arbetarlitteratur är litteratur om arbetare av arbetare men han går även in på att arbetarlitteratur är en konstnärlig form som syftar till frigörelse. Detta görs främst genom att ge de gestalter som behandlas självrespekt och erkännande. Han hävdar vidare att bland motiven är arbetet centralt och då främst tungt kroppsarbete eller industriarbete. Det är också centralt att det är arbetet som betonas, inte andra sidor av arbetslivet eller företagsamheten som den operativa ledningen, personalplanering eller

---

¹ Lo-Johansson använder sig av termen proletärroman istället för termen arbetarlitteratur som jag föredrar. I det här sammanhanget betyder det dock samma sak.

produktutveckling. Även Ljungberg är inne på att motiven, vad som berättas och hur det berättas är viktigt för att det ska kunna kallas arbetarlitteratur. Att författaren gestaltar arbetarna med respekt och erkännande. (Ljungberg, 2006, 15ff)

Lars Furuland definierar arbetardiktning som litteratur:

- 1) *om* arbetare och kroppsarbete,
- 2) *av* författare med ursprung i arbetarklassen,
- 3) *för* arbetare (Furuland & Svedjedal, 2006, s. 23)

Att bara skildra arbetare eller arbete räcker inte för att kalla sig arbetardiktare skriver Furuland. Även självvägande bönder och hantverkare är kroppsarbetare men deras förutsättningar är helt annorlunda än för den egendomslöse lantarbetaren eller industriarbetaren. Likaså kan inte författarens ursprung ensamt få avgöra om hon är en arbetardiktare eller inte. Litteratur för arbetare kan ibland tolkas som att verken måste vara publicerade genom arbetarrörelsens egna förlag och tidningar. Inte heller det är en rimlig tolkning då en stor del av de författare vi idag tar som givna som arbetardiktare skulle falla bort med en så pass snäv definition.

Furuland menar att det är i:

skärningspunkten mellan de tre nämnda perspektiven – dikt om arbetare, av arbetare, för arbetare – som man finner den väsentliga arbetardiktningen. Om man blickar tillbaka över hela 1900-talet blir det uppenbart, att det är *idéinnehållet* i verken, deras ideologiska förankring, som är det viktigaste kriteriet på arbetardiktningen. Men det har också i hög grad gällt att tydliggöra arbetaren som människa – här kommer *motiv-* och *miljö-* aspekterna in liksom själva *personteckningen* (Ibid. s. 24).

En arbetardiktare ska alltså tillhöra arbetarklassen, skriva om arbetare och för arbetare men ännu viktigare är hur hon beskriver personerna i sina romaner och hur hon beskriver de miljöer de verkar i och vilka motiv författaren har med sina böcker. Furuland är också noga med att poängtera att inom arbetardiktningens över 100 år långa historia har arbetarrörelsens olika grenar inte krävt en viss partitillhörighet eller ideologisk renlärighet av ”sina” författare. På det hela taget blir alltså termen arbetardiktare tämligen bred vilket man kan se genom den stora och brokiga skara författare som ingår i den breda strömning som kallas för arbetardiktning eller arbetarlitteratur.

Att arbetarlitteratur är litteratur som skrivs av arbetare kanske kan tyckas vara en självklarhet och många av dem som räknas som arbetarförfattare kommer också från arbetarklassen. Men det finns tydliga undantag. Både Martin Koch och Vilhelm Moberg kom från småborgerliga familjer (Nilsson, 2006, s. 14). De brukar båda anses vara arbetarförfattare men det blir svårt att hävda att de båda kom från arbetarklassen. Dessutom tillkommer problem med att definiera arbetarklass. Vilka yrken anses vara arbetarklass och vilka inte? Som tidigare har visats är det inte heller helt lätt att definiera arbetarklass. Att definiera arbetarlitteratur som litteratur av arbetare är alltså svårt.

Att definiera arbetarlitteratur som litteratur för arbetare innebär att litteraturen vänder sig till läsare inom arbetarklassen eller tar ställning för arbetarklassen. Inom denna definition betonas innehållet i litteraturen snarare än författarnas bakgrund. Ett av problemen med dessa resonemang är att ta ställning för arbetarklassen oftast innebär att ta ställning för arbetarrörelsen. Det har t.ex. alltid funnits arbetare som inte sympatiserar med arbetarrörelsen och dessutom finns det flera rörelser som i stor utsträckning burits upp av arbetarklassen (t.ex. väckelserörelsen, nykterhetsrörelsen). Det blir även problematiskt om man väljer att definiera arbetarlitteratur ur en strikt innehållsmässig synvinkel då även författare med borgerlig bakgrund kan skriva litteratur för arbetare. Både Gustav Fröding och Viktor Rydberg blev publicerade i arbetartidningar för att de skrev om sådant som låg i linje med arbetarrörelsens ideal (Ibid., s. 18), men ingen skulle väl på fullaste allvar hävda att Rydberg och Fröding var arbetarförfattare?

Att bara använda kriteriet att arbetarlitteratur ska handla om arbetare är ganska ovanligt. I alla fall som ensamt kriterium. För var drar man gränsen? Det finns naturligtvis mängder av borgerlig litteratur som ingen skulle komma på att nämna som arbetarlitteratur men där arbetare trots allt förekommer och gestaltas i verken.

Magnus Nilsson tar i sin bok *Arbetarlitteratur* upp ytterligare en definition. Han definierar arbetarlitteratur som ”litteratur som av läsaren kopplas samman med arbetarklassen” (Ibid., s. 25). Anledningen till att läsaren gör denna sammankoppling kan vara av olika slag. Det kan ha att göra med den klassbakgrund författaren har, textens innehåll och tendens, dess målgrupp eller en kombination av dessa faktorer. Det som är själva kärnfrågan i om en viss litteratur kan anses vara arbetarlitteratur eller inte är om kopplingen står som relevant vid läsningen. Om en läsare noterar att en bok handlar om arbetare och författaren kommer från arbetarklassen, men att boken vänder sig till en betydligt bredare läsekrets och att det är en mordgåta som är bokens huvudhandling, så är det troligare, och rimligare, att han eller hon betraktar den som en kriminalroman än en arbetarroman. Magnus Nilsson har utgått från Furulands definition när han har utformat den här definitionen och han menar att:

Den skärningspunkt mellan olika kriterier som Lars Furuland talade om, skulle alltså kunna vara den punkt där olika kopplingar mellan en text och arbetarklassen blir så viktiga att de överskuggar andra faktorer som kan användas för att placera litteratur i olika fack (Ibid. s. 27f).

Magnus Nilsson definition ligger alltså i betraktarens öga. Men han är noga med att betona att det inte är detsamma som att hävda att all litteratur kan vara arbetarlitteratur.

Magnus Nilssons definition är egentligen den minst problematiska. Alla andra definitioner som nämns här ovan har olika problem vilket gör att det blir väldigt svårt att avgränsa vad som menas med arbetarlitteratur och hur man än vänder och vrider på begreppen verkar det som om varje definition utesluter vissa författare som normalt brukar räknas till arbetarlitteraturen. Däremot är inte Furulands definition felaktig på något sätt utan jag tolkar det som att det han menar med skärningspunkten mellan de olika kriterierna är just den läsarorienterade definition som Nilsson förespråkar. Det är med hjälp av Furulands tre kriterier som man kopplar samman ett verk med arbetarlitteraturen.

Svensk Biblioteksforening nämner två olika genrer i sin ämnesordlista som är intressanta för den här uppsatsen. Dels nämner de arbetardiktning som de definierar som:

Verk vars författare har växt upp under proletära förhållanden och själva kroppsarbetat. Deras verk färgas av arbetarklassens erfarenheter och livssyn och av arbetarrörelsens politiska och sociala värderingar (Svensk Biblioteksforening, 2004, s. 7).

De nämner även arbetarskildringar som genre vilket de definierar som:

Verk som behandlar arbetarklassens villkor, där händelseförloppet ses ur arbetarperspektiv utan att beröra författarens ursprung eller ideologiska ställning (Ibid.).

Svensk biblioteksforening väljer alltså att dela upp arbetarlitteratur i två stycken olika genrer där det inom arbetardiktningen läggs betydligt större vikt på författarens ursprung samt att genren är politisk inriktad och har ett klart och tydligt ideologiskt ställningstagande för arbetarrörelsens ideologi. Inom genren arbetarskildringar är det politiska ställningstagandet inte lika viktigt och det läggs heller inte lika stor vikt vid författarens ursprung. Det viktiga här är att det är arbetarklassen som skildras och inget annat.

Hur man än vänder och vrider på begreppen och definitionerna av arbetarlitteratur återkommer hela tiden en central punkt som måste anses vara viktigare än alla andra. Det är det ideologiska ställningstagandet för arbetarklassen och deras intressen. Ivar Lo-Johansson hävdar att arbetarlitteratur måste ha en radikal tendens, Carl Johan Ljungberg menar att arbetarförfattare måste gestalta arbetarna med respekt och erkännande och Lars Furuland tar upp att arbetarlitteratur måste ta ställning för arbetarklassen. Svensk Biblioteksforening har gått så långt att de har delat upp genren i två olika undergenrer där skillnaden ligger just i det politiska ställningstagandet. Det råder dock ingen tvekan om att arbetarlitteraturens ställningstagande för själva arbetarklassen är en mycket central del i en definition av genren. Detta är en tanke som måste anses vara av betydligt större vikt än t.ex. författarens ursprungliga klasstillhörighet. Alla framgångsrika författare lämnar t.ex. sina kroppssarbetyrken och därmed arbetarklassen den dag de kan livnära sig på sitt skrivande. Enligt Therborns definition av arbetarklass kan inte en heltidsförfattare sägas tillhöra de produktiva mervärdesproducerande arbetarna. En författare som livnär sig på sitt skrivande är väl snarast att betrakta som egen företagare. Frågan om en författares identitet är inte ointressant i sammanhanget men det är inte ett kriterium som räcker för att utesluta eller avgöra om någon skriver arbetarlitteratur.

4. Metod

Mitt val av undersökningsmetoder hänger samman med det primära syftet med min uppsats. Eftersom jag strävar efter att undersöka hur Järhult och Evander väljer att skildra människor ur arbetarklassen i sina verk måste texten i dessa verk ställas i centrum. Därför kommer en verkcentrerad tematisk textanalys att användas och fokus kommer att ligga på arbetarklasskildringar i Järhults och Evanders författarskap. Jag kommer genom citat visa på hur arbetarna gestaltas, hur arbetsförhållandena beskrivs och vilken tendens som kan skönjas, d.v.s. de politiska budskap som kan utläsas i de båda författarskapen. Jag kommer löpande i texten att analysera och diskutera citaten för att visa på hur Järhult och Evander väljer att skildra den arbetarklass de skriver om. För att kunna analysera de politiska budskapen i de båda författarskapen kommer jag att utföra en idéanalys. Uppsatsen kommer även att vara komparativ och arbetarklasskildringarna hos de båda kommer att jämföras för att belysa de skillnader och likheter som finns i de olika författarskapen.

När jag analyserar arbetarklasskildringarna och de politiska budskapen hos Järhult och Evander kommer jag att göra det utifrån några centrala begrepp. Under begreppet/kategorin *arbetsvillkor* kommer jag att analysera hur arbetsvillkoren på arbetsplatserna som romanerna utspelar sig på ser ut. Hur beskrivs arbetsplatserna och arbetsuppgifterna? Ett av Furulands kriterium för vad som gör arbetarlitteratur till just arbetarlitteratur är att det ska handla om arbetare och kroppsarbete. Arbetskildringar är också ett centralt motiv inom hela arbetarlitteraturen. Under rubriken *klassamhället* kommer jag att analysera vilken bild av klassamhället som ges i böckerna. Framförallt kommer mötet mellan de olika klasserna att analyseras. Hur beskrivs arbetarklassen i förhållande till andra klasser i de båda författarskapen? Att en arbetarförfattare skriver om arbetarklassen är naturligtvis helt centralt för att det ska kunna kallas arbetarlitteratur. Det är också intressant att se hur arbetarklassen i de båda författarskapen förhåller sig till den borgerliga klassen. Enligt Marx mening är de båda varandras direkta motsatser. Två olika ideologier som inte går att förena, vilket för oss in på de *politiska budskap* som kan skönjas i respektive författarskap. Dessa kommer att analyseras och främst kommer de budskap som syftar till att förbättra situationen för den arbetarklass som beskrivs att undersökas. I de definitioner som nämns ovan återkommer vid flera tillfällen resonemangen att arbetarlitteratur tar ställning för arbetarklassen. Det är heller inte ovanligt att arbetarlitteratur har rent agiterande tendenser med tydliga politiska utspel för arbetarklassens sak. Finns det liknande politiska budskap hos Järhult och Evander? Jag kommer här att analysera de öppna och tydligt uttalade politiska budskapen som finns. Man kan ju hävda att det redan i motivet att skildra arbetarklassen kan finnas ett politiskt budskap. Men de politiska budskap som kan finnas i beskrivningarna av arbetsvillkoren och klassamhället tas istället upp under respektive rubrik.

När arbetarklasskildringarna i de båda författarskapen analyseras kommer Therborns definition av arbetarklass att användas. Det har visat sig att en av de stora svårigheterna med att definiera arbetarklass är hur man ska förhålla sig till medelklassen. I Järhults och Evanders fall är det dock inte ett speciellt stort problem. De romaner som kommer att analyseras handlar nästan uteslutande om arbetare vid pappersbruk, tegelbruk, järnverk och byggnadsindustri. Oavsett vilken definition man använder kan det inte vara

några tvivel om att de tillhör arbetarklassen. De lönearbetar, har ingen makt och jobbar inom lågstatusyrken.

Både Beckman och Bergström och Boréus skriver om tolkning av texter och de problem som kan uppstå. Beckman menar att en forskare aldrig kan komma helt ren och opåverkad till ett material. Alla har någon form av förförståelse som gör att man kan missa tecken i texten. Denna förförståelse blir som ett par glasögon genom vilka man ser och läser texten. Därför menar han att det är viktigt att forskaren bemöter analysmaterialet med ett öppet och mottagligt sinne så att analysmaterialet får tala för sig själv. Beckman skriver också att ett sätt att förklara och motivera sina glasögon är genom att visa och förklara de teoretiska utgångspunkter man lutar sig mot (Beckman, 2005, s. 21-23).

Bergström och Boréus skriver att varje läsare och mottagare närmar sig en text med en förförståelse eller fördomar. Utan en viss förförståelse är en tolkning omöjlig. Våra individuella upplevelser, vår utbildning, vårt språk, våra kunskaper om textgenren, vårt sociala sammanhang och vår uppfattning om omvärlden, människorna och samhället påverkar vår förståelse av texten. Det är omöjligt att rekonstruera exakt vad författaren velat säga med texten eller hur andra mottagare har förstått den. Det viktiga är själva texten som den är och vi själva som socialt och historiskt betingade urtolkare. Det är alltså av största vikt att forskaren är medveten om sin förförståelse och att vi aldrig möter en text tomhänta (Bergström & Boréus, 2005, s. 25).

I mitt fall är det Järhults och Evanders texter som jag ska analysera med den förförståelse som jag själv har inför deras texter. Jag är medveten om att min tolkning kommer att bli subjektiv, sedd ur mitt perspektiv. Mitt mål är dock att jag genom mina teoretiska bakgrundstexter ska kunna motivera min tolkning så väl genom citat och argument att den kan anses som trovärdig.

Järhult och Evander är två samhällskritiska författare vars romaner på olika sätt visar på missförhållanden i samhället. Meningen med den här uppsatsen är att undersöka arbetarklasskildringarna i respektive författarskap och genom att göra det kommer man osökt in på deras politiska budskap. För att kunna analysera deras ideologiska ståndpunkter och politiska budskap på ett riktigt sätt kommer en idéanalys att utföras. Statsvetaren Ludvig Beckman definierar idéanalys som:

ett samlingsnamn för olika tänkbara kombinationer av *syften*, *material* och *analystekniker* som kan användas i studiet av politiska budskap. Med idéanalys avses helt enkelt det vetenskapliga studiet av politiska budskap (Beckman, 2005, s. 11).

Beckman menar att idéanalys består av flera närliggande metoder för att analysera politiska budskap. En idéanalys kan användas för att pröva hållbarheten av politiska idéer, eller förklara politiska idéers uppkomst samt att beskriva eller tolka innebörden av politiska texter (Ibid., s. 14).

Göran Bergström och Kristina Boréus menar att idéanalys är en riktning där det inte finns någon färdig mall att utgå från i sin forskning. Däremot fokuserar idéanalys på innebördsaspekten av en text och det främst handlar om att undersöka förekomsten av

vissa typer av idéer eller ideologier i texter. De menar även att ideologikritik ryms inom denna riktning (Bergström & Boréus, 2005, s 19).

Bergström och Boréus beskriver fem olika inriktningar inom idéanalys. En första inriktning utgår från viljan att analysera förekomsten av idéer i allmänhet, i debatter eller på något sak- eller politikområde. En andra inriktning utgår mer specifikt från ett grupp- eller aktörsperspektiv. Denna inriktning syftar till att undersöka det politiska eller ideologiska budskapet hos en enskild aktör eller en större grupp. En tredje inriktning kännetecknas av att man söker efter logiken i en politisk ideologisk argumentation. Detta kallas för innehållslig idéanalys och ett exempel på forskningsområde är hur partiet X argumenterar i fråga om skolpolitiken. Den fjärde inriktningen kallas för funktionell idéanalys och den inriktar sig på idéers effekter och deras ursprung. Denna inriktning kan ha både förklarande och beskrivande syften. Den femte och sista inriktningen är kritisk ideologianalys där utgångspunkten är en omfattande systemkritik (Ibid., s. 24ff).

Denna uppsats kommer att använda sig av den andra inriktningen då aktörerna Järhult och Evanders politiska budskap i deras författarskap kommer att analyseras.

Från Järhults och Evanders romaner är steget till deras personliga livserfarenheter inte långt. Det mest uppenbara gäller de miljöer som deras böcker utspelar sig i. De utspelar sig oftast i miljöer som de båda har personliga erfarenheter ifrån. Eftersom detta är en litteratursociologisk studie är det intressant att veta vilka självbiografiska stoff som ligger bakom de romaner som analyseras. Därför är texterna intressanta att analysera i en biografisk kontext och både Järhults och Evanders bakgrund kommer att presenteras innan analyserna av deras texter startar. Denna del är dock underordnad uppsatsens centrala verkcentrerade analys och meningen är inte heller att ge en heltäckande bild av de båda författarnas liv.

Järhults och Evanders verk kommer även att jämföras med de definitioner av arbetarlitteratur som finns. Främst är det då Furulands kriterier samt Nilssons definition som kommer att användas. Ambition är också att problematisera dessa och diskutera vad arbetarlitteratur är och varför inte Evander anses vara en arbetarförfattare.

5. Presentation av författarna och urvalet av romaner

5.1 Ragnar Järhult

Ragnar Järhult (född 1953, Kalix) är både författare, journalist och lärare. Han debuterade 1979 och har skrivit en handfull romaner men även reportageböcker och debattböcker. Han skriver socialrealistiska romaner som ofta handlar om livet som pappersarbetare. Det är ett yrkesområde som Järhult själv har erfarenhet av och i romanerna beskriver han arbetarnas arbetsituation som osäker och farlig. Järhult brukar beskrivas som en arbetarförfattare. Han anses ingå i den svenska litterära strömning som kallas för arbetarlitteratur.

I vuxen ålder flyttade Järhult i Munksjö där han fick jobb som emballerare på pappersbruket. En dag dog en arbetskamrat till Järhult när han fastnade i en maskin på bruket. Den förtvivlan och det hat som Järhult kände efter förlusten av en vän fick honom att åter ta upp pennan för att skriva av sig sina känslor. Det blev till en berättelse som publicerades i tidningen *Skogsindustriarbetaren*. Genom åren skrev Järhult flera noveller och till slut föddes tanken på en bok. 1979 debuterade Järhult med romanen *Omslaget*.

Järhults romaner ligger mitt emellan skönlitteratur och reportage och facklitteratur. De ligger nära dokumentarismen som genre och han har hela tiden en politisk agenda, ett mål för sitt skrivande. Han har skrivit fyra stycken romaner och ett antal reportage och faktaböcker. Han har även jobbat som frilansjournalist och folkhögskolelärare (Furuland & Svedjedal, 2006, s. 324).

I denna uppsats kommer tre av Järhults romaner att analyseras. Romanen *Andreas och Emilia. En tattarroman* (1984) kommer att lämnas utanför undersökningen. Man kan förvisso hänvisa till att även den romanen på sitt sätt handlar om arbetarklass (eller underklass) men den romanens syfte, motiv och tendens skiljer sig dock markant från Järhults övriga författarskap och den kommer därför att lämnas utanför denna undersökning.

Järhults romaner är alla mycket politiska och han har en uttalad mening bakom sitt skrivande. I antologin *Utsikter* skriver han att:

En litteratur som inget väsentligt har att berätta, som inget vill mer än roa och underhålla för stunden, en sådan litteratur är oansvarig. Oansvarig mot mänskligheten och de avgörande problem vi står inför, oansvarig mot den ständiga kamp som varje individ och kollektiv har att föra mot makten, oansvarig mot själva livet. Om arbetarlitteraturen ska växa och utvecklas, och vi vill nå nya läsargrupper, måste den ha ett syfte, en social tendens. [...] I denna kamp är pennan – eller ordbehandlaren eller vad vi nu använder för hjälpmedel – ett av våra vapen. Kanske är det det viktigaste. Men det får inte bli det enda. Vi måste sluta se oss som enbart författare. Vi måste bli politiska (Järhult, 1987, s. 134ff).

5.2 Per Gunnar Evander

Per Gunnar Evander är född 1933 i Ovansjö i Gästrikland. Evander är uppvuxen i Sandviken där hans far liksom de flesta i staden jobbade vid järnverket. Att växa upp i ett brukssamhälle där arbetsplatsen till stor del *är* staden är mycket speciellt och har förmodligen präglat Evander både som människa och författare. I en sådan liten stad där nästan alla jobbar på samma arbetsplats finns en järnhård klasstruktur. Människorna i staden vet sin plats och strukturen med ledning, tjänstemän och arbetare syns även i privatlivet och på fritiden. Evander jobbade som ung både på järnverket, på ett skogsbruk och på ett tegelbruk. Att många av Evanders romaner utspelar sig på dessa arbetsplatser är således ingen slump. Evander sitter inne med förstahandsinformation om arbetsförhållandena i dessa yrken. Evander har genomgående i hela sitt författarskap använt sig av sina egna erfarenheter i sina romaner. Han jobbade även i flera år när han blev äldre som lärare. Läraryrket och skolan har han även skrivit om och undersökt i ett flertal romaner (Petherick, 1984,18ff).

1965 debuterade Evander med novellsamlingen *Tjocka släkten* och året därpå skrev han flera radiopjäser som mottogs så positivt att han blev erbjuden en anställning som dramaturg vid Radioteatern.

Evander är en mycket flitig författare. Förutom ett par längre uppehåll har han i princip hållit en utgivningstakt om en bok per år som författare och han har i dagsläget skrivit över trettio romaner samt även lyrik och en hel del dramatik. Bland hans utmärkelser kan nämnas Svenska Dagbladets litteraturpris (1969), Svenska Akademiens Zornpris (1972), LO:s kulturstipendium (1974), Litteraturfrämjandets stora romanpris (1975) samt Norrländska litteraturpriset (1980).

Många av Evanders romaner bygger på självbiografiskt stoff. Detta återspeglas i hans tidiga böcker vilka alla på ett sakligt och igenkännande sätt belyser kroppsarbetets villkor. I dessa återger Evander med utgångspunkt från egna erfarenheter smärtsamma minnesbilder från arbete vid järnverk, tegelbruk, plåtslageri och byggnadsindustri. Evander själv har i sin ungdom jobbat på såväl järnverk, skogsbruk som ett tegelbruk (Ibid., s. 9). Han har själv påstått att det som fick honom att börja skriva var att: ”han själv kände den förödmjukelse som ligger i att vara kroppsarbetare – tröttheten vid arbetsdagens slut, rädslan att inte orka med i längden” (Blomberg, 1971, s. 5)

Evander har själv sagt att litterära och intellektuella ambitioner möttes med skepsis i Sandviken. Stadens enda etablerade litteratör var poeten Stig Sjödin. Sjödin har haft stor betydelse för Evanders författarskap då han visade på att det gick att kombinera litterära ambitioner med en social iakttagelseförmåga (Petherick, 1984, s. 19).

Arbetarklassen i Evanders böcker jobbar alla med klassiska arbetaryrken där arbetarna använder sin kropp som ett redskap i arbetet. Evander ville avspegla verkligheten i sina böcker och visa på hur slitsamt det är att jobba med hårt kroppsarbete på dessa farliga arbetsplatser. Det var Evanders uttalade mening bakom sina böcker att skriva så nära verkligheten som möjligt snarare än att skriva ren fiktion. I en intervju säger han:

– Ytterst är naturligtvis mitt skrivande en form av agitation. Jag vill lyfta fram de här delarna av verkligheten. Att man i skönlitteratur tar upp samhällsproblem är för mig något självklart – jag kan inte påminna mig

att jag någonsin skildrat en människa utan att sätta in henne i hennes sociala sammanhang. (Blomberg, 1971, s 5)

Han är mycket kritisk mot kroppsarbete som är både farligt och slitsamt men trots det inte betalar speciellt bra. ”Hade man, säger han, iakttagit normal människosyn på arbetsmarknaden, så skulle de som hade de tyngsta och farligaste och mest monotona jobben också varit de högst betalda: en ringa men dock kompensation.” (Matts Rying, 1979, s. 197).

I många tidningsartiklar uttrycker Evander sin besvikelse över recensenter som missförstår hans böcker. Han blir trött på kritiker som tror han har ljugit ihop arbetsmiljöerna eller de som stirrar sig blinda på de olika formexperimenten i hans böcker och glömmer innehållet. Evander menar att det inte är meningen att man skall uppehålla sig vid formen utan det är handlingen och händelseförloppet som är det intressanta:

[Kritikerna] tycks fullkomligt okunniga om de arbetsmiljöer jag skildrar, tvivlar på att de finns, kommer med pinsamt okunniga kommentarer. Jag har alltid tyckt, att de som inte genast inser att jag först och främst försöker gestalta ett händelseförlopp och ingenting annat, de är ute i andra avsikter än att ge objektiv kritik och analys av mina böcker (Ibid., s. 197).

Man behöver inte läsa många böcker av Evander för att förstå att människor som arbetar med tunga jobb som innebär tungt kroppsarbete är något som intresserar honom. I ett stort antal romaner av Evander kretsar handlingen kring människor från arbetarklassen som jobbar med tungt kroppsarbete av något slag. Evander har själv uppgett att *Uppkomlingarna* var den första delen i en trilogi om kroppsarbetet. De övriga två skulle vara *Tegelmästare Lundin och stora världen* och *Sista dagen i Valle Hedmans liv*. Däremot brukar inte Evander beskrivas som en arbetarförfattare. Han anses helt enkelt inte tillhöra den litterära strömningen arbetarlitteratur.

5.3 Urval

Avsikten är att visa på arbetarklasskildringar i valda delar av Järhults och Evanders författarskap. I Järhults fall är det inte svårt då han inte har skrivit så många böcker men det är naturligtvis svårare att angripa Evanders författarskap som utgörs av över trettio romaner. I Järhults fall kommer jag att utelämna en roman, nämligen *Andreas och Emilia: En tatarroman*. Anledningen är att dess motiv, syfte och tendens skarpt skiljer sig från Järhults övriga författarskap då han här i reportageform skriver om rasismen i den så omstridda tatarfrågan. Även Järhults novellsamling *Snigelposten kommer att analyseras*. Att på det här begränsade utrymmet diskutera och analysera alla noveller är varken möjligt eller speciellt fruktbart. Om inget annat anges kommer novellerna att diskuteras på ett generellt plan, d.v.s. det kommer att redogöras för de motiv och idéer som är genomgående för alla noveller.

I Evanders fall har det p.g.a. det stora antal texter han har skrivit varit tvunget att göra ett urval. Uppsatsen kommer att koncentreras på fyra stycken romaner. Dessa är *Tegelmästare Lundin och stora världen*, *Sista dagen i Valle Hedmans liv*, *Se mig i mitt friska öga* samt *Fuskaren*. Anledningen till att dessa har valts ut är just att de alla på ett

väldigt konkret sätt visar på just hur Evander skildrar arbetarklassen och klassamhället i sitt författarskap. De är också de romaner i Evanders författarskap där arbetarklasskildringarna tar upp mest plats och romanernas tendens och huvudmotiv är att skildra arbetarklassen och arbetsvillkoren inom vissa arbetarklassyrken. Hade fyra andra böcker valts ut hade undersökningen naturligtvis kunnat se annorlunda ut. Detta är ett aktivt val. Dessa fyra romaner skildrar alla tungt kroppsarbete på ett ingående och konkret sätt. Detta är inte fallet i alla av Evanders romaner. Även om Evanders tycks vara genuint intresserad av att skildra människor från arbetarklassen är inte arbetarklasskildringar det som får anses vara huvudmotiven i det stora flertalet av hans romaner. Det finns fler romaner av Evander som på ett konkret sätt skildrar och kritiserar arbetsvillkoren för dem som jobbar inom tunga kroppsarbetaryrken. En bok som *Berättelsen om Josef* hade t.ex. kunnat tas med i denna undersökning. Anledningen till att den inte är med beror enbart på utrymmesbrist.

Så långt det har gått har originalutgåvor av romanerna använts. I ett fall har det varit omöjligt att få tag i en förstaupplaga. I detta fall har en upplaga som ligger så nära originalupplagan som möjligt använts. I fallet med *Sista dagen i Valle Hedmans liv* har ett exemplar från den andra upplagan analyserats. Den är dock tryckt samma år som originalupplagan.

Följande verk kommer att analyseras i denna uppsats.

Av Järhult:

Omslaget (1979)

Bakslaget (1981)

Snigelposten (1987)

Av Evander:

Tegelmästare Lundin och stora världen (1970)

Sista dagen i Valle Hedmans liv (1971)

Se mig i mitt friska öga (1980)

Fuskaren (1991)

6. Svensk arbetarlitteratur – en bakgrundsteckning

Här nedan ämnas ge en kort översikt av den svenska arbetarlitteraturens historia. Anledningarna till detta är två. Dels vill jag tillfoga ett historiskt perspektiv på diskussionen om vad arbetarlitteratur är. Dels vill jag visa på vilken position Järhult och Evander har i arbetarlitteraturens över 100 år långa historia.

6.1 Tidiga arbetarförfattare

När uppstod arbetarlitteraturen och vem var egentligen den förste arbetarförfattaren? Frågan är inte helt lätt att besvara och det finns olika bud som gäller. Den första gången termen proletärpoet eller arbetarskald dök upp var under 1890-talet och var benämningen på de socialistiska agitationsdiktare som enbart verkade inom arbetarrörelsens press och mötesliv. Bengt Lidforss tycks ha varit den första som använt termen proletärskald som en litteraturkritisk term i ett par recensioner av Leon Larssons dikter i *Arbetet* 1906 och 1908. (Furuland & Svedjedal, 2006, s. 21).

För Furulands del får man nog räkna Alfred Kämpe (1877-1936) som den första arbetarförfattaren. Han är i alla fall den första som till fullo kan räknas in i den definition av arbetarlitteratur som Furuland förespråkar. Kämpe verkade främst inom lantarbetarrörelsen och han författade både skönlitteratur, fackliga krönikor och agitationsbroschyrer. Kämpe föddes som statarson på ett gods i Östergötland och fick under sina unga år jobba som statare, torpare och daglönare². Kämpe debuterade 1907 med boken *Trälar* där han berättar om livet för arbetarna vid ett stort gods, en miljö han väl kände till. Han strävade hårt för att göra en realistisk beskrivning av livet runt godset och på så sätt undvek han att romantisera arbetarna, och de pittoreska och ibland komiska motiv som funnits i liknande folklivsberättelser av tidigare författare lyste med sin frånvaro. Kämpes bakgrund och hans realistiska berättelser om arbetarna på godset gör honom till en pionjär och enligt Furulands definition den första svenska författare som kan kallas för arbetarförfattare (Ibid., s. 80ff).

Det fanns naturligtvis författare innan Kämpe som skrev om arbetare på olika vis. Nilsson tar upp Per Thomasson (1818-1883) som exempel på Sveriges första arbetarförfattare. Thomasson skildrade arbetare, främst inom lantbruket, i små tunna illustrerade häften som gavs ut i Bonniers billigbokserie *Öresskrifter för folket*. Thomasson kallade sig för bonddräng och hans texter var väldigt populära och vida spridda främst bland arbetarklassen. Furuland ser Thomasson som en föregångare till 1900-talets arbetarlitteratur (Ibid., s.42). Men enligt Nilssons sätt att se är Thomasson

---

² Statare är en äldre svensk anställningsform på bondgårdar. En statare var anställd på årsbasis hos en bonde och arbetade i lantbruket, mot att stataren och hans familj fick stat: bostad, mat och viss ersättning. Stataren hade mycket lite att säga till om; han hade inte rösträtt och kunde inte säga upp sig annat än 1 oktober. Statarna var en samhällsklass som uppstod efter jordskiftena vid slutet av 1700-talet. Även om deras rättigheter och levnadsförhållanden förbättrades med tiden så var det inte förrän på 1920-talet som anställningsformen avskaffades. En daglönare är egentligen benämningen på någon som inte är fast anställd utan fick betalt från dag till dag. Oftast var de drängar. Torpare bebodde mindre gårdar, så kallade torp, för vilka de erlade arrende i form av dagsverken åt markägaren. Genom att ta upp torp på sina ägor var det möjligt för ägare av större gods att långsiktigt försäkra sig om tillgång på arbetskraft. Torparna levde under tryggare omständigheter än de jordlösa statarna bland annat eftersom torpens bruksrätt ärvdes (Nationalencyklopedin).

den förste svenska arbetarförfattaren eftersom han var den första framgångsrike författaren som saknade formell utbildning och som av läsarna tydligt kopplades samman med arbetarklassen (Nilsson, 2006, s. 34).

Huruvida man vill kalla de tidiga folklivsskildringarna på 1800-talet för arbetarlitteratur eller bara litteratur med inslag av arbetarklassskildringar är en smaksak. Det var dock först i början på 1900-talet som man kan säga att en bred litterär rörelse började ta form med författare som Alfred Kämpe, Maria Sandel (1870-1927), Karl Östman (1876-1953) och Martin Koch (1882-1940). De hade alla en sak gemensamt. De kom från arbetarklassen, var självlärda, hade prövat på kroppsarbete i olika former, de var starkt knutna till arbetarrörelsen och de var i allmänhet agitatoriskt inställda.

1921 försökte skolmannen och litteraturhistorikern Richard Steffen (1862-1948) ge ett namn till den nya flora av författare från arbetarklassen som vuxit fram. Han kallade författarna för proletärdiktare och även om han inte var den första att använda den termen var han först med att lansera termen som en litteraturhistorisk beteckning i en skolbok. Han använde termen som en gruppbeteckning för Martin Koch, Gustav Hedenvin-Eriksson (1880-1967), Dan Andersson (1888-1920), Harry Blomberg (1893-1950), Erik Lindorm (1889-1941), Ragnar Jändel (1895-1939), Maria Sandel, Elf Norrbo (1862-1933), Fabian Månsson (1872-1938) och Ivan Oljelund (1892-1978). Resultatet blev en stor fejd där vissa (Jändel, Blomberg m.fl.) protesterade i tidningsartiklar mot termen proletärdiktare som de tyckte var nedvärderande. Andra författare som Koch accepterade begreppet och hade inga problem med att bli kallad för proletärdiktare (Furuland & Svedjedal, 2006, s. 152f).

Den uppmärksamhet som arbetarlitteraturen upplevde under början av 1900-talet blev ganska kortvarig. De tidiga arbetarförfattarna som växte fram ur arbetarrörelsens vänsterflank lyckades inte påverka det litterära klimatet i Sverige i någon större utsträckning. Det är först på 1930-talet som arbetarlitteraturen slår igenom ordentligt och man kan se det som arbetarlitteraturens guldålder.

6.2 Arbetarlitteraturens guldålder

Under 1930-talet slog en rad svenska författare igenom som idag är mycket kända och som kan räknas som själva ryggraden i svensk arbetarlitteratur. De brukar ibland lite slarvigt kallas för 30-talisterna och utgörs av Vilhelm Moberg (1898-1973), Moa Martinsson (1890-1964), Josef Kjellgren (1907-1948), Ivar Lo-Johansson (1901-1990), Eyvind Johnson (1900-1976), Harry Martinsson (1904-1978), Jan Fridegård (1897-1968) m.fl. Det gemensamma för dessa var att de alla kom från arbetarklassen och var autodidakter. Flera av de mest kända och klassiska arbetarromanerna härstammar från denna period som Ivar Lo-Johanssons *God natt, jord* (1933), Harry Martinssons *Nässlorna blommar* (1935), Eyvind Johnsons *Romanen om Olof* (1934-1937), Moa Martinssons *Mor gifter sig* (1936) samt Jan Fridegårds böcker om Lars Hård (1935-1936). Det vanligaste temat i de här böckerna var självbiografiska barndomsskildringar från en uppväxt i arbetarklassen. Som exempel kan nämnas statarskildringarna i Moa Martinsson, Lo-Johansson och Fridegårds författarskap.

De flesta av dessa författare hade förutom att de var uppväxta inom arbetarklassen även erfarenheter från eget kroppsarbete. Det var dock få som kom från en bakgrund inom industrin utan vanligare var att de kom från landsbygdens underklass. Många av dem slog igenom som författare på ett ganska tidigt stadium och på 1930-talet kunde de i allmänhet leva mer eller mindre uteslutande på att skriva. Det var alltså ett ungt gäng författare som stod för arbetarlitteraturens genombrott på 1930-talet. Deras romaner handlade också i stor utsträckning om arbetarklassen men det ska noteras att själva arbetet sällan stod i centrum i deras texter. Det är snarare arbetarklassens vardag utanför arbetsplatserna som uppmärksammas och skildras (Nilsson, 2006, s. 63f).

Någon som förtjänar att nämnas lite extra i sammanhanget är Moa Martinsson. Hon utgör ett stort undantag från alla de unga män som slog igenom på den här tiden. Hon var den enda verkligt framgångsrika kvinnan i sällskapet och dessutom var hon betydligt äldre än sina manliga kollegor. Hon var född 1890 och när hon gav ut sin första roman *Kvinnor och äppelträd* (1933) hade hon redan hunnit fylla 43.

Vid sidan av dessa självbiografiska barndomsskildringar försökte många författare under 1930-talet även att skriva olika slags kollektivskildringar. Syftet med dessa skildringar tycks vara att hitta någon form för att beskriva arbetarklassen som just en klass. Josef Kellgrens roman *Människor kring en bro* (1935) är ett tydligt exempel på en kollektivroman som handlar om byggandet av Västerbron i Stockholm. Men de böcker som främst brukar framhållas som kollektivromaner från den här tidsperioden är Lo-Johanssons romaner om statarklassen. Lo-Johansson ägnade tio år åt att skildra livet som statare och det är i romanerna *Statarna I-II* (1936-1937) och *Jordproletärerna* (1941) som kollektivskildringarna får sitt mest extrema uttryck (Ibid., s.64f).

Dessa författare på 30-talet tog utan tvekan arbetarklassens parti och de agiterade särskilt starkt för arbetarrörelsens ideal. Många av dem var även bundna och aktiva inom arbetarrörelsen på olika sätt. Men om de vände sig specifikt mot en arbetarpublik är en betydligt besvärligare fråga. Det genombrott som arbetarlitteraturen fick under 30-talet innebar att läsekretsen vidgades och att arbetarförfattarna inte längre enbart publicerades genom arbetarrörelsens kanaler. Den arbetarlitteratur som fick framgångar var i allmänhet publicerad genom kommersiella förlag och sålde i stora mängder till vad man kan förmoda inte enbart bestod av människor tillhörande arbetarklassen. Det är även detta som gör att man kan kalla denna tidsperiod för arbetarlitteraturens definitiva genombrott. Arbetarlitteraturen blev nu fullständigt accepterad, vida läst med stora upplagor och fick sitt genombrott inom den litterära offentligheten (Ibid., s. 66f).

Efterkrigstiden i Sverige kan man betrakta som något av en nedgångsperiod. Några nya arbetarförfattare med samma genomslagskraft som 30-talisterna kom inte fram. Samtidigt försvagades arbetarlitteraturens ställning inom den litterära offentligheten och många av arbetarförfattarna sökte sig vidare och utvecklade sitt författarskap mot andra motiv och teman. Däremot gavs nu mycket av den arbetarlitteratur som skrevs under 1930-talet ut i nya enorma upplagor och blev vida läst inom framförallt arbetarklassen (Furuland & Svedjedal, 2006, s. 220ff).

6.3 1960 och 70-talet: ett nytt uppsving för arbetarlitteraturen

Under 1960- och 1970-talet genomgick Sverige och övriga världen genomgripande förändringar som brukar beskrivas i termer av politiskt engagemang och radikalism. Detta fick omfattande följder på litteraturens område. Den vänsterradikalism som kännetecknar perioden gjorde att arbetarlitteraturen åter igen hamnade i blickfånget och intresset för arbetarklassen och dess litteratur blev åter igen en angelägenhet för författare, kritiker och publiken. Bland de författare som intresserade sig för arbetarklassen och skrev arbetarlitteratur under den här tidsperioden kan nämnas Göran Palm (f. 1931), Sara Lidman (1923-2004), Kjell Johansson (f. 1941), Torgny Karnstedt (f. 1952) m.fl.

Det gemensamma för många av de författare som nu dyker upp är att de ofta skildrar livet för industriarbetarna till skillnad från 30-talisternas lantliga skildringar. Det är naturligtvis förståeligt med tanke på i vilken takt Sverige industrialiserades under efterkrigstiden och andelen av befolkningen som jobbade inom industrin 1970 var betydligt större än under 1930-talet. Nu ägnas även arbetet i sig betydligt större uppmärksamhet än vad det gjordes på 30-talet. Arbetet och arbetsförhållandena på arbetsplatserna hamnade i fokus på ett helt annat sätt. Bilden av arbetsplatserna är dock väldigt mörk. Arbetsplatserna beskrivs som farliga och ackordets och prestationslönesystem får negativa konsekvenser av olika slag. Facket får även ofta utstå hård kritik (Ibid., s. 316ff).

Det var också nu som de dokumentära rapportböckerna uppstod och blev populära. Dokumentarismen blev en egen genre som nästan enbart intresserade sig för arbetarklassen och dess problem.³ Några kända exempel är Göran Palms *Ett år på LM* (1972) och Sara Lidmans *Gruva* (1968). Dessa böcker skildrar på ett väldigt konkret sätt arbetsituationen för arbetarna på typiska arbetaryrken. En av anledningarna till att man valde att skriva just dokumentära reportage var att man trodde att den typen av litteratur hade större genomslagskraft inom arbetarrörelsen.

Det är inom den här tidsperioden och tidsandan som både Evander och Järhult skriver sina arbetarklassskildringar. Evander debuterade redan 1965 med *Tjocka släkten* men det är först 1970 i och med *Tegelmästare Lundin och stora världen* som han på allvar börjar skildra arbetarklassen. Järhult å sin sida debuterade 1979 med boken *Omslaget* som i tidstypisk anda handlade om livet och arbetsförhållandena på ett pappersbruk.

---

³ Dokumentarism är en svåravgränsad genre. Jag använder mig här av Rolf Yrlids definition för att visa vad jag menar med dokumentarism. ”Dokumentarism, sammanfattande benämning på en medieövergripande estetisk strävan att med hjälp av ett dokumentärt material skildra ett faktiskt händelseförlopp eller förhållande. Utmärkande för det dokumentära verket är, att det dokumentära stoffet, samtidigt som det har kvar sin autenticitet, genom arrangemanget och/eller genom att det kombineras med fiktiva partier, förlänas en ny innebörd, ofta av politisk natur. Någon gemensam, självständig yttre form för den litterära dokumentarismen finns inte. Möjligen kan montaget ses som ett övergripande, formspecifikt drag. Vid sidan av rena textcollage och reportage är den litterära prosadokumentarismens dominerande former rapporten och dokumentärromanen. Utmärkande för rapportboken är, att det autentiska stoffet här utgörs av nedtecknade, verbala utsagor, medan dokumentärromanen främst karaktäriseras av, att det faktiska skeendet återges av en berättare, som själv uppträder i verket och därvid kommenterar dess tillblivelse och förhållande till verkligheten, samtidigt som han har en existens utanför verket som dettas faktiska författare, utan att därför i alla avseenden vara identisk med denne.” Rolf Yrlid, ”Den undflyende dokumentarismen”, *Tidskrift för litteraturvetenskap*, nr1:1996.

6.4 Dagens arbetarförfattare

Efter arbetarlitteraturens uppsving på 1960- och 70-talet blev det sedan tyst. Arbetarlitteraturens anseende i den litterära offentligheten sjönk och antalet nya arbetarförfattare var få. Under i stort sett hela 80-talet och en stor del av 90-talet fanns det knappt någon arbetarlitteratur att tala om. Det var heller inte speciellt populärt att diskutera och prata om klass och klasstillhörighet över huvudtaget.

Det gjordes några få försök att få liv i liket. Antologin *Utsikter: 24 författare om arbetarlitteraturen* (1987) med Jan Fogelbäck som redaktör var avsett som ett försök att väcka liv i en avsmnad genre, vilket tydligt syns i följande meningar från förordet:

Avsikten med *Utsikter* kan kortast uttryckas så att det i dag skrivs ytterst få böcker som rör Sveriges över två miljoner arbetare. Arbetarklassen är hänvisad till en borgerlig, privatiserad och elitistisk litteratur. *Utsikter* vill verka för en förändring (Fogelbäck, 1987, s 7).

Huruvida denna stridsskrift fick någon avsedd effekt är väl tveksamt, men det är intressant att se att arbetarlitteraturens tillbakagång var en sådan realitet att det uppmärksammades i samtiden av dem som ville försvara den svenska traditionen av arbetarlitteratur. En av de medverkande i antologin var för övrigt Ragnar Järhult.

Men en bit in på nittioalet började något hända. Det började synas flera tecken på att något nytt var på väg. Det var ingen programförklaring. Inga författare utgav sig för att vara arbetarklassförfattare men ändå dök det upp en rad romaner med tydliga arbetarklasskildringar av olika slag. Sakta men säkert kan man observera flera nya författare som på olika sätt skildrar det svenska klassamhället ur arbetarklassens perspektiv.

En av dessa nya författare som har visat ett intresse för att gestalta arbetarklassen är Torbjörn Flygt (född 1964). Han slog igenom rejält med romanen *Underdog* (2001) som han tilldelades Augustpriset för. *Underdog* är en barndomsskildring om hur det är att växa upp i miljonprogrammen under 70-talet. Här skildras en uppväxt i ett typiskt arbetarklasshem med varm hand även om klassperspektiv och samhällskritik hela tiden finns närvarande.

Lena Andersson (född 1970) är journalist och författare och debuterade 1999 med romanen *Var det bra så?* Huvudperson i boken är den unga Lotta Svensson som bor i den fiktiva förorten Stensby. Lena Andersson är själv uppvuxen i Tensta och Stensby får ses som fiktiv motsvarighet till Stockholmsförorten Tensta. Boken handlar om etnicitet, klass och bilden av förorten. Tonen pendlar mellan tragik och komik vilande på en grund av samhällskritik och klassmedvetenhet. I sin andra bok *Du är alltså svensk?* (2004) skildras den unga Fatimas vardag i förorten i en absurd ton.

I skrivande stund ligger Susanna Alakoskis bok *Svinalängorna* (2006) högt på försäljningslistorna landet runt. Boken är en skrämmande skildring av ett klassamhälle och om barns utsatthet när de vuxna sviker och vilka följer alkoholism i familjen kan få för barnen.

Detta är bara några exempel. Listan kan göras betydligt längre. Men det är uppenbart att det inte längre anses vara fult att skriva om arbetarklassen och att det ännu finns författare som intresserar sig för människor ur arbetarklassen. Om vi tittar ur ett rent historiskt perspektiv ser vi att dessa nya arbetarförfattare inte längre skriver om arbetet och arbetsförhållandena på arbetsplatserna som var vanligt på 1960- och 70-talet. Motiven har förändrats och istället för att arbetet står i centrum för arbetarklasskildringarna är det nu livet i förorten som oftast gestaltas. De nya arbetarförfattarna tycks i stor utsträckning själva komma från miljonprogrammen och de skildrar och gestaltar hur vardagen ser ut för den arbetarklass som befolkar hyresrätterna i förorterna. På så sätt påminner deras skildringar om 30-talisternas romaner. 30-talisternas romaner om statarna och deras liv handlade främst om statarnas vardag inte om själva arbetet som sådant. Man kan också se en skillnad mot främst 60- och 70-talets arbetarlitteratur i och med att dagens arbetarlitteratur till stora delar är avideologiserad. De stora politiska idéerna lyser med sin frånvaro och det är få författare som tar partipolitisk ställning. Man kan säga att dagens arbetarförfattare är samhällskritiska och skildrar missförhållandena i samhället utan att direkt erbjuda några lösningar på problemen.

Vid en jämförelse med Furulands kriterier om vad arbetarlitteratur är kan det tyckas att flera av de författare som jag har räknat upp här inte riktigt passar in på beskrivningen av arbetarlitteratur, men så har det alltid varit. Gränsen för vad som är arbetarlitteratur är flytande och används Furulands kriterier stenhårt kommer många av historiens stora arbetarförfattare att "falla bort". Här kan man även se ett skifte i motiven bland de nya arbetarförfattarna. Det är få av dagens författare som aktivt och renodlat skriver om arbete och arbetsplatser som var så vanligt på framförallt 1970-talet. Det går i vissa fall även att prata om ett motivskifte från arbetarklassen till underklassen, speciellt i de romaner som gestaltar och skildrar invandrares vardag i storstädernas förorter.

Idag är det få författare som är knutna till arbetarrörelsen som var vanligt på första hälften av 1900-talet. Istället ger de ut sina romaner på stora kommersiella förlag och det är få författare som talar om sig själva som arbetarförfattare. Det är istället många som värjer sig för att bli kallade för arbetarförfattare. En del tycker det finns en negativ klang i bemärkelsen och vissa värjer sig för att bli placerade i fack. Vi kan därför idag inte tala om arbetarlitteratur som någon litterär rörelse i den mening som det fanns på framförallt tidigt 1900-tal men även i viss mån på 1970-talet. Men faktum kvarstår att de författare som ovan nämns, det finns naturligtvis flera, alla intresserar sig för arbetarklassen och skildrar deras liv och leverne. I dessa romaner är skildringarna av arbetarklassen det primära i romanernas handling. Det är inte frågan om någon skildring i periferin i en kriminalroman där själva brottet och lösningen av brottet är det primära. På så sätt går det att använda Magnus Nilssons läsarorienterade definition på dagens arbetarförfattare. Textens innehåll och tendens gör nämligen att läsaren kopplar samman verket med arbetarklassen och det är därför som dessa författare blir kallade för arbetarförfattare av recensenter och kritiker, oavsett om det tycker om det eller inte.

En stor skillnad mot tidigare arbetarlitteratur är att många av de moderna arbetarskildringar som ges ut i dag är skrivna av kvinnor och har kvinnor som huvudpersoner. Rent litteraturhistoriskt är nästan Moa Martinsson ensam i denna extremt mansdominerande litterära strömning. Det har ändrats och antalet kvinnliga författare som skildrar arbetarklassen i dag tycks vara fler än de manliga. Det finns

sedan 90-talet en lång rad kvinnliga författare som skriver om arbetarklassens liv, ofta ur ett kvinnoperspektiv. Det är naturligtvis anmärkningsvärt och intressant på flera olika sätt, framförallt rent sociologiskt. Är det kvinnor som utgör dagens arbetarklass?

7. Resultatredovisning och analys

Här nedan följer analyser av Järhults och Evanders verk. Analyserna kommer att utgå från begreppen arbetsvillkor, klassamhället och politiska budskap. Under dessa rubriker kommer i tur och ordning samtliga analyserade verk av först Järhult att tas upp och sedan Evanders. I den tematiska textanalysen kommer fokus att ligga på arbetarklasskildringarna i de bådas verk. Genom citat kommer det att visas hur arbetarna gestaltas, hur arbetsförhållandena beskrivs och vilka politiska budskap som kan utläsas. Citaten kommer löpande i texten att analyseras och diskuteras. Under rubriken arbetsvillkor kommer analysen att inrikta sig på hur arbetsvillkoren på arbetsplatserna som romanerna utspelar sig på ser ut. Under rubriken klassamhället kommer det att analyseras vilken bild av klassamhället som ges i verken. Framför allt är det mötet mellan de olika klasserna som finns som kommer att undersökas och hur arbetarklassen beskrivs i förhållande till övriga klasser. Under rubriken politiska budskap kommer främst de budskap som syftar till att förbättra situationen för arbetarklassen att analyseras.

7.1 Ragnar Järhult

Här nedan följer analyser av Ragnar Järhults verk.

7.1.1 Arbetsvillkor

Järhult har använt sig av sina egna erfarenheter som industriarbetare vid ett stort pappersbruk när han har skrivit sina romaner och ett av Järhults huvudmotiv för sitt författande är att beskriva hur arbetsvillkoren för arbetarna vid pappersbruken ser ut. Hans romaner är alla kollektivromaner med ett stort persongalleri där vi som läsare får följa hur jargongen på arbetsplatsen låter. Arbetsplatsen beskrivs noga och vi får veta hur arbetet går till och vad arbetarna själva tycker om sin arbetsplats.

Omslaget är Järhults debutroman och den utkom 1979. Romanen har vuxit fram ur flera noveller som Järhult tidigare hade skrivit för tidningen *Skogsarbetaren* och själva embryot till romanen uppkom när en arbetskamrat till Järhult råkar ut för en svår olycka på pappersbruket i Munksjö där Järhult jobbade (Heurling, 1993, s. 179).

Det är en mycket argtint bok där de usla arbetsvillkoren för arbetarna på bruket samt hatet och vreden mot chefer, facket och högre tjänstemän är de centrala teman som finns i boken. Till innehållet är det en kollektivroman där en stor mängd personer gestaltas och dess sakliga beskrivningar av arbetsvillkoren gör att den ligger nära rapportboken och dokumentarismen. Titeln syftar både på det faktum att boken utspelar sig på en pappersfabrik men även den förändring i klassamhället som författaren efterlyser.

Rakt igenom hela boken kan en pessimistisk ton från arbetarna på bruket anas. Arbetarna är missnöjda med det mesta och många verkar vantrivas på sitt jobb. Redan på romanens allra första sida sätts tonen i boken an. På första sidan beskrivs fabriken där de 900 arbetarna jobbar och lite uppgivet säger den anonyma berättaren att det inte

spelar någon större roll hur fabriken ser ut eller är uppbyggd. ”De flesta vantrivs ändå” (Järhult, 1979, s. 9).

Anledningarna till att arbetarna vantrivs är flera. Skiftgången är ett problem som leder till magproblem och även tår på familjeförhållanden när arbetarna måste jobba långa pass om nätterna. Nattpassen ”kramar musten och uppmärksamheten ur dem” (Ibid., s. 90) vilken i sin tur leder till att de blir mindre uppmärksamma och arbetet blir farligare.

Arbetet beskrivs som farligt och arbetarnas hälsa är inte heller den bästa. Det finns flera på företaget som har blivit skadade i de stora maskinerna och företagsledningen tycks inte vara intresserad av att investera för att öka säkerheten. En gång i tiden fanns det både passare till rullmaskinen och till pappersmaskinen. Dessa skulle bl.a. hjälpa till när något fastnar och maskinerna krånglar. Bruksledningen tyckte det var slöseri med mänskliga resurser och föreslog att man skulle ta bort en av passarna. Om arbetarna gick med på att ta bort en maskinpassare på varje skift skulle var och en få en engångssumma på 1500 kronor. Många blev glada åt detta behövliga tillskott i kassan men flera var även oroliga för att det skulle öka på arbetsbelastningen vilket skulle leda till att arbetarna blev ännu tröttare och säkerheten mer bristfällig.

Mycket snart visade det sig att det var de misstänksammas gissningar som slog in. Sammanlagt betalade bruket ut 30 000 kronor i fickpengar [...] De inbesparade löneutbetalningarna uppgick nämligen till hela 250 000 kronor. Och det varje år (Ibid., s. 44).

Bland arbetarna råder det inga tvivel om att företagets vinst går före de anställdas hälsa. Under en fikapaus diskuteras det vad som behövs göras för att göra arbetet säkrare. De kommer fram till att vad som behövs är en automatisk pappersframdragning med hjälp av tryckluft samt att de sista valsarna behöver höjas. En av arbetarna som heter Lasse ironiserar högt för de andra:

Nej, o nej. Det går absolut inte. Det kostar alldeles för mycket. Vår utredning visar att det skulle belasta företagets bokslut med närmare 200 000. [...] Men förra året hade dom 97 miljoner i vinst. I år 49. Efter avskrivningar (Ibid., s. 85).

Det inträffar även allvarliga olyckor på bruket som när Ingemar, en 25 år gammal arbetare, jobbar nattskift och blir tvingad av förmannen att hoppa in och jobba vid rullstolen, trots att han inte kan jobbet. Det blir stopp i maskinen och Ingemar försöker få undan allt papper som samlas på hög vid maskinen. Då snor sig en pappersremsa runt handleden på Ingemar och han dras in i maskinen. ”Sekunden efter spottades hans söndertrasade armar ut på den andra sidan” (Ibid., s. 77). Man får förmoda att den olycka som Järhult själv varit med om när han jobbade på pappers bruket, och som fick honom att skriva den här romanen, gick till på liknande sätt. Arbetskamraterna blir chockade och de gråter öppet. Dagarna efter olyckan uttalar sig personalchefen och huvudskyddsombudet i lokaltidningen om olyckan.

Vi vet inte exakt hur olyckan har gått till, men alla anställda har fått instruktioner som måste följas. Vi [...] anser att vår arbetsplats är så säker som de ekonomiska ramarna tillåter. Men vi vet också att vissa personer struntar i föreskrifter och tillrättavisningar (Ibid., s. 78.).

När Ingemars arbetskamrater läser vad som står i tidningen byts sorgen ut mot hat.

Istället för konstruktiva idéer och kamp väller hatet fram. Som i vågor sveper det fram över hänsynslösa bolagsherrar, långsamma skyddskommittéer och aningslösa fackrepresentanter (Ibid., s. 78).

Ingemar får men för livet. Båda hans armar är söndertrasade och han kommer aldrig mer kunna arbeta som han har gjort innan. Någon vecka efter olyckan kommer huvudskyddsombudet och en skyddsingenjör och hälsar på Ingemar. De har med sig blommor men det riktiga syftet med besöket är att få Ingemar att skriva på en skaderapport. Ingemar tvekar, han är omtöcknad av smärtstillande och kan inte hålla i en penna. Men brukets representanter insisterar och hjälper Ingemar att hålla i pennan. Ingemar skriver mot sin vilja på skaderapporten.

Ingemar är ännu ovetande om vad han har undertecknat. Han vet inte om att de svaga linjerna på den streckade raden betyder att han medger att han har blivit informerad om skyddsföreskrifterna och därför frånsäger sig alla krav gentemot bruket. Vidare har han godkänt ett dokument som bestyrker hans namn, adress och anställningstid. Alla på heder och samvete (Ibid., s. 84).

Vreden hos Ingemars arbetskamrater leder till att de startar en namninsamling. De kräver att alla nyanställda och omplacerade får två veckors utbildning och rätt att vägra utföra arbete om de inte känner till riskerna. De flesta på bruket skriver på listorna men många är oroliga för vad ledningen ska säga. En del krafsar dit sitt namn så slarvigt att de inte går att läsa vad som står. De går också ut i lokaltidningen och pratar om olyckan och namninsamlingen. Dagen efter lyder tidningens löpsedel "ARBETARNA PÅ BRUKET PROTESTERAR, STOPPA OLYCKORNA" (Ibid., s. 96). I fikarummen och omklädningsrummen är tidningen det enda arbetarna på bruket pratar om. Arbetarna är glada och upprymda för att de har sagt ifrån. "En känsla av stolthet ligger i luften" (Ibid., s. 97).

Bruket kallar efter tidningsartiklarna till presskonferens. Några arbetare blir inte inbjudna utan de som håller i presskonferensen är fabrikschefen, huvudskyddsombudet och fackföreningens ordförande. De tillbakavisar all kritik och fabrikschefen talar enskilt med en journalist som han känner sedan tidigare. Fabrikschefen menar att namninsamlingarna styrs av ett gäng politiska extremister ute på vänsterflanken och att journalisten gärna får skriva det. "Du hjälper mig nu, så hjälper jag dej en annan gång" (Ibid., s. 100). Dagen efter lyder löpsedeln: "BÅDE FACK OCH FÖRETAG AVVISAR KRITIK AV ARBETARSKYDD. Som underrubrik har man valt LÅG POLITISKA KRAFTER BAKOM INSAMLINGEN?" (Ibid., s. 104).

Huvudmotiven i boken är att företagsledningen inte bryr sig om något annat än att maximera vinsterna. Om det sker på arbetarnas hälsas bekostnad bekymrar dem inte. Facket kritiseras hårt för att de går i fabriksledningens koppel. Vreden mot fackrepresentanterna är nästan lika stort som det mot driftledare och högre chefer. Under hela kampen mellan arbetare och ledningen i boken står facket mitt emellan och gör ingenting. De talar till arbetarna och försäkrar att de är på deras sida men när det kommer till kritan vågar de inte göra någonting mot fabriksledningen, utan de gör som fabrikschefen säger till dem. I en scen ska de rösta fram en ny ordförande till facket. Valberedningen har tagit fram två förslag. På en av röstsedlarna har en arbetare strukit

båda namnen och skrivit uppmaningen ”MER STAKE” (Ibid., s. 167) med stora bokstäver på röstsedeln.

Bakslaget utkom 1981 och är på många sätt en fristående fortsättning på *Omslaget*. Romanen utspelar sig på samma pappersbruk som den förra gjorde och många av de personer som var med i *Omslaget* återkommer här, men vi får även stifta bekantskap med nya karaktärer. Liksom tidigare är det fråga om en kollektivskildring i socialrealistisk anda från det yrkesområde som Järhult var förtrogen med.

Stämningen i boken känns igen från föregångaren och mycket av den kritik som presenterades i *Omslaget* kommer här igen. Arbetsplatsen beskrivs även här som en farlig plats och skyddsombuden får åter igen ta mot kritik. Även i den här romanen inträffar en olycka även om den inte får lika allvarliga konsekvenser som olyckan i *Omslaget*. En kvinna vid namn Anita halkar på de hala golven och ramlar ner i bakvattenkaret. Det är ett stort kar och i botten på det sitter det vassa propellrar som ska stycka och mala pappersmassan. Anita lyckas dock hålla i sig vid karets kant tills någon ser henne och slår på stoppknappen. Hon blir inte skadad men naturligtvis skärrad. Några av Anitas kollegor går till skyddsombudet för att prata med honom. De tycker det är läskigt att det inte finns något sätt att ta sig upp ur karen om man skulle ramla i. De vill att skyddsombudet ska driva frågan att de borde sätta dit stegar i karen så det går att komma upp. Skyddsombudet visar sig inte helt oväntat mycket negativt inställd till den idén och förstår inte alls vitsen med stegar i karen. Liksom i *Omslaget* framstår inte skyddsombudet som någon som är där för att hjälpa arbetarna att få en tryggare arbetsplats. Hans funktion verkar snarare vara att fungera som någon slags skyddsbuffert mellan ledningen och arbetarna så att ledningen inte behöver träffa och prata med arbetarna så fort någon gör sig illa.

Snigelposten utkom 1987 och är en novellsamling. Det är sammanlagt 13 noveller som samsas på ett utrymme av 160 sidor. Novellerna kretsar alla kring samma pappersbruk som Järhults tidigare romaner och arbetarna vid bruket är återigen huvudpersoner i berättelserna. Vissa av berättelserna känner vi igen från Järhults tidigare romaner där små korta anekdoter har berättats som här har broderats ut och blivit till sammanhängande noveller. Likaså återkommer vissa namn och personer från de tidigare romanerna. Alla noveller utspelar sig inte rent konkret på bruket eller handlar om arbetsförhållandena där men huvudpersonerna har alla anknytning till bruket på något sätt och det är alltid personer ur arbetarklassen som är i centrum i berättelserna.

Motiven, stämningarna och jargongen i novellsamlingen är densamma som i de två tidigare romanerna. Man kan kortfattat säga att Järhult i sina romaner beskriver pappersindustrin som en farlig arbetsplats där många människor blir skadade och mår dåligt. Många av arbetarna verkar vantrivas på sitt jobb. Missnöjet har sitt ursprung ur problem med skiftgången, arbetarnas hälsa, missnöje med lön men framförallt handlar det om värdighet, brist på inflytande, att kunna påverka sin egen arbetssituation. Genom samtliga böcker upplever arbetarna att det inte är någon som lyssnar på dem. Vinstkraven går före arbetarnas hälsa och när de klagat är det ingen som tar dem på allvar. Inte ens facket hjälper dem med så pass självklara saker som att arbetsplatsen ska vara trygg och säker. När arbetarna på arbetsplatserna försöker förändra sin situation med hjälp av protestlistor och strejker handlar det inte enbart om konkreta saker som

säkrare arbetsplatser och bättre lön. Det handlar även om att försvara människovärdet, att visa att arbetarna är lika mycket värda som de högre tjänstemännen.

7.1.2 Klassamhället

De som utgör huvudpersonerna i Järhults romaner kommer alla från arbetarklassen. De är industriarbetare som jobbar på ett pappersbruk och oavsett vilken definition av arbetarklass man använder är det inget tvivel att huvudpersonerna i Järhults romaner tillhör den arbetarklassen. Therborns definition av arbetarklass utgår till viss del från maktförhållanden. Therborn menar att arbetarklassen utgörs av dem som saknar delegerande maktbefogenheter och inflytande på sin arbetsplats. Detta är något som Järhult beskriver på ett mycket träffande sätt. Arbetarnas vrede över att bli nonchalerade och deras uppgivenhet inför det faktum att ingen lyssnar på dem är stor.

Lösningen på detta problem enligt Järhult är klassgemenskap och solidaritet. Det enda sättet att få ökat inflytande och förbättra arbetsituationen för arbetarklassen är att gemensamt stå upp för varandra och protestera mot de orättvisa förhållandena som råder i samhället.

Den bild av förhållandet mellan olika klasser som målas upp i Järhults romaner är mörk. Genom hela hans författarskap kan en kamp mellan arbetarna på bruket och högre tjänstemän skönjas.

Hårdast är kampen och hatet i Järhults debutroman *Omslaget*. Genom hela romanen beskrivs förhållandet mellan arbetare, chefer och högre tjänstemän som något som närmast kan förklaras som krig. Det pågår en ständig strid mellan dessa två olika klasser och från arbetarnas sida kan känslorna för bruksledning och chefer närmast beskrivas som fyllt av hat. I stort sätt varje kapitel har en eller flera scener där arbetarna antingen hånar eller gör sitt bästa för att jävlas med driftledare och andra tjänstemän. När en arbetare som bär smeknamnet Slaktaren sitter på toaletten i omklädningsrummet, redo för hemfärd efter avklarad skift, slits dörren till omklädningsrummet upp. Driftledaren tittar in och skriker efter Slaktaren. Slaktaren ignorerar driftledaren och sitter kvar på toaletten. Driftledaren skriker irriterat ännu högre den här gången efter Slaktaren, var på Slaktaren svarar:

- Vad gapar du om. Ser du inte att jag sitter och skiter?
  - Varför har du inte bytt ut knivarna i rullmaskinen? Dom är helt utslitna, slöa som flintyxor.
  - Dom är inte slöa. Det är ju för fan du som är.
  - Passa dig för vad du säger!
  - Ska jag passa mig!? Slaktaren reser sig upp och rusar ut med byxorna hängande runt fotknölna.
  - Du kan byta ut dina knivar själv. Och skit i mej. Fattar du det, skriker Slaktaren.
- Driftledaren ryggar tillbaka ett par steg och hans tonläge blir betydligt mjukare.
- Men du förstår väl att du inte kan lämna maskinen i det där skicket. Var nu hygglig och byt ut knivarna, så stryker vi ett streck över det här.
  - Stryker ett streck över det här, upprepar Slaktaren i föraktfull ton. Dom enda streck du är intresserad av, är väl på dina jävla axelklaffar, säger

Slaktaren, går tillbaka till sitt bås och slänger igen dörren efter sig (Ibid., s. 69).

Driftledarna och de lägre tjänstemännen utsätts ständigt för liknande provokationer och smädelser. När det gäller de högre tjänstemännen och cheferna är tonen en annan. Vreden mot de högre tjänstemännen och framförallt bruksledningen är om möjligt ännu större, men mot dem vågar arbetarna inte vara grova i munnen och de få gånger de över huvudtaget ser eller talar med någon högre tjänsteman är de försiktiga och ganska nervösa. Det verkar dock vara sällsynt att arbetare och någon från bruksledningen någonsin träffas. Avståndet dem emellan är inte bara stort vad det gäller makt och pengar, även rent geografiskt och fysiskt är avståndet stort och de befinner sig sällan i samma rum.

Även i *Bakslaget* beskrivs förhållandet mellan arbetarna och deras överordnade som en kamp. Det finns också hela tiden en klar men osynlig linje mellan arbetare och chefer samt högre tjänstemän. Den visar sig i allt ifrån att arbetare och chefer äter julbord var för sig, till att arbetarna spelar för sig i badmintonhallen och tjänstemännen för sig.

När det är dags att löneförhandla ställs kampen på sin spets. Facket kräver 2,50 kronor mer i timmen men företaget säger nej. Det blir förhandlingar och höjningen stannar vid 86 öre i timmen, vilket facket godtar. Arbetarna blir naturligtvis missnöjda. En av avdelningarna bestämmer sig för att strejka. De sätter sig ner på sin avdelning och vägrar att arbeta om de inte får högre lönehöjningar. Företagsledningen hotar med att dra dem inför arbetsdomstolen om de inte återgår till arbetet. Missnöjet sprider sig i fabriken och när andra avdelningar till slut börjar enas om att sluta upp i strejken återgår den strejkande avdelningen till jobbet. Eftersom arbetarna inte kunde enas och göra något gemensamt händer ingenting och utav all vrede och strejker blir det i slutändan ingenting.

En av novellerna i *Snigelposten* heter *Att ta saken i egna händer* och är speciellt intressant för den här undersökningen. I den novellen berättas historien om hur det gick till när driftledaren Hallberg fick en snidad trälem i sin termos. Historien som sådan omnämns redan i romanen *Omslaget* men här i novellen får vi reda på mera exakt under vilka omständigheter denna händelse utspelade sig.

Novellen är också ovanlig eftersom den växlar berättarperspektiv mellan en icke namngiven arbetare och själva driftledaren Hallberg. Historien börjar med att manöverporten i papperssalen hakar upp sig. Eftersom det är kallt ute och det blåser rakt in genom den vidöppna porten vägrar arbetarna i papperssalen att arbeta tills problemet är åtgärdat. Hallberg förstår arbetarna som inte vill arbeta i kylan och blåsten men han känner att han ändå är driftledare och han måste försöka övertala dem att återgå till arbetet. Stämningen blir raskt hätsk och otrevlig och arbetarna vägrar.

Arbetarna tycker Hallberg pratar till dem som ”en imperiebyggare till sina undersåtar” (Järhult, 1987, s. 40). När han sedan blir arg för att de vägrar att återgå till arbetet och börjar skrika om att ”vilda strejker är förbjudna” (Ibid., s. 40) tappar de humöret alldeles och det blir nästan en principalsak att de inte ska återgå till arbetet förrän porten är lagad. Den anonyma arbetarberättaren känner sig segerviss och stolt över den sammanhållning som han och hans kollegor visar. Trots att driftledaren skäller på dem står de envist som ett kollektiv kvar och visar sammanhållningen genom att tillsammans säga nej.

Tankegången känns igen från Järhults tidigare romaner där arbetare som har gått ihop och tillsammans sagt ifrån mot makthavarna har känt sig stolta och starka av sammanhållningen och gemenskapen.

Hallberg förstår inte riktigt varför arbetarna är arga på honom. Han tycker de brukar ha en fin anda på deras skift och att det inte brukar vara några problem. Han brukar ju komma överens med gubbarna. Han känner sig misslyckad och bedrövad.

Arbetsberättaren är av en helt annan åsikt. ”Hallberg tror visst att vi är kompisar med honom” (Ibid., s. 42) tänker han. Men själv håller han alltid en viss distans till förmän, driftledare och alla andra sorters chefer. Han funderar vidare över driftledare och förmän:

Det har ingenting att göra med om dom är bussiga eller jävliga. Det är inte på det planet det ligger. Men dom tillhör inte oss, hur mycket dom än anstränger sej. Jag vet inte om Hallberg kan fatta det. (Ibid., s. 43).

Detta är också något som känns igen sedan tidigare. Det är ett vattensäkert skott mellan arbetarna och de högre tjänstemännen. Deras vägar tycks sällan eller aldrig korsas och åtminstone från arbetarnas sida finns det ett stort förakt, ibland nästan hat mot sina chefer och förmän.

Till slut känner sig Hallberg tvungen att kalla till sig platschefen som får komma dit och försöka lösa situationen. Platschefen försöker dock med en annan taktik än Hallberg. Istället för att skälla och kommendera arbetarna tillbaka till arbetet frågar platschefen helt enkelt arbetarna hur de tycker att man ska lösa situationen. Efter ett par minuters diskussion kommer några av arbetarna fram till hur man temporärt kan laga porten så att den går att stänga. Ganska snart återgår arbetet till det normala igen. Arbetsberättaren känner en viss stolthet att det var arbetarna själva som löste problemet, inte någon chef och han kommer till insikten att:

Aldrig tidigare har jag så tydligt sett hur beroende dom är av oss. Precis som de rika i Calcutta är beroende av trottoarfolket, är ägarna till våra industrier beroende av oss. Det är inte bara det att vi utför grovjobbet; utan vår uppfinningsriktighet och smidighet skulle det inte produceras ett enda ton papper på det här bruket. Skulle vi till punkt och pricka följa deras arbetsinstruktioner och regler, kunde de lika gärna bomma igen fabriken i morgon dag. Så jävla beroende är dom av oss (Ibid., s. 47).

Detta är en väldigt central passage i hela Järhults författarskap. Järhults uppmaningar till solidaritet och kollektiv sammanhållning härstammar ur det faktum att arbetarna faktiskt är mycket viktiga, även för bolagsledningarna och aktieägarna. De kanske inte visar det eller ens låtsas om att så är fallet men hur man än vänder och vrider på det är arbetarna brukets viktigaste resurs. Om även arbetarna förstår det och lär sig utnyttja denna kunskap tillsammans kan viktiga delsegrar vinnas på vägen mot bättre arbetsförhållanden, säkrare arbetsplatser, bättre löner efter förtjänst och framför allt att arbetarna kan få den respekt de förtjänar.

När Hallberg kommer hem från jobbet hittar han en snidad trälem i sin termos. Hallberg förstår inte varför någon vill jävlas med honom. ”Jag förstår inte hur dom kan va så nedriga, så hjärtlösa. Vad har jag gjort dom för illa?” (Ibid., s. 48). I hela Järhults

författarskap kan man skönja något som närmast kan beskrivas som ett krig mellan arbetarna och deras chefer. Det bråkas fram och tillbaka och arbetarna missar inte en chans att jävlas med sina överordnade. Här får vi ta del av hur en driftledare tycker och tänker och han är oförstående till hur han själv behandlas. Han saknar själv insikt i hur hans beteende uppfattas av arbetarna som är underställda honom, och tror någonstans att de alla är kompisar fastän de inte är det. Enligt den logik som går att utläsa i Järhults författarskap kan de inte heller någonsin bli det. Arbetare och högre tjänstemän står på var sin sida. De kämpar för olika saker och har olika mål och åsikter. För att arbetarna ska kunna få det bättre, säkrare och ökat inflytande och makt måste deras chefer släppa lite på sin. Det är detta som mycket av denna ständiga kamp handlar om, och i denna kamp tycks dessa två sidor inte kunna vara vänner.

7.1.3 Politiska budskap

De politiska budskap som finns i Järhults böcker har vi vid ett flertal tillfällen redan varit inne på. Arbetarklassen måste genom klassgemenskap och solidaritet kämpa för att förbättra arbetsförhållandena på sina arbetsplatser.

Järhult är starkt samhällskritisk i sina romaner och man kan utan tvekan påstå att kritiken kommer från vänster på den politiska skalan. Däremot är han inte partipolitisk och han tar inte ställningen för något enskilt parti även om han sparkar mest åt höger. *Omslaget* utspelar sig under 1976-1977 och den sittande borgerliga regeringen får stark kritik. De beskylls för många av de problem som finns i samhället. Men Järhult tar ingen partipolitisk ställning och även socialdemokrater får sig en känga speciellt i samband med kritiken som levereras mot facket, som i romanen är uttalat för socialdemokraterna. Hela boken mynnar ut i en uppmaning om att arbetarna borde sluta sig samman. Protesterna och strejkerna misslyckas för att arbetarna inte lyckas hålla ihop. Klassolidaritet och sammanhållning är det enda sättet för arbetarna att göra sina röster hörda.

I *Bakslaget* finns flera passager med tydliga politiska utspel. Vid flera tillfällen i boken diskuterar arbetare sinsemellan det faktum att de producerar papper som skickas till Sydafrika. Flera av arbetarna känner sig olustiga inför det faktum att bruket gör affärer med en apartheidregim som Sydafrika. På ett ställe i romanen finns ett utdrag ur ett mötesprotokoll från ett fackföreningsmöte. Där står det bl.a.

Johan Simonen förslog ett protestutlåtande från avd. ang. brukets export till Syd-Afrika. Avd. styrelsen ansåg inte att avd., kunde starta några aktioner mot Syd-Afrika på egen hand. Göran Appelfeldt menade att en sådan protest riskerade att äventyra medlemmarnas sysselsättning varför styrelsen yrkade avslag. Med 12 röster mot 9 avslog medlemsmötet Johan Simonens förslag (Järhult, 1981, s. 107)

Protokollet står helt fristående och kommenteras inte i romanens handling över huvudtaget. Man kan läsa in två sorters kritik i protokollet. Till och börja med kritik mot den profithungriga företagsledningen som sätter vinst före allt. De är inte intresserade att investera i arbetarnas säkerhet om det kostar för mycket pengar och de bryr sig inte heller om apartheid om de kan tjäna pengar på affärerna. Sedan visar det även på fackets rädsla för att stöta sig med bolagsledningen på bruket. De skyller på att de inte vill

riskera medlemmarnas jobb men har man läst hur facket har agerat tidigare i romanen förstår man att det mer handlar om att inte stöta sig med chefer och ledning. Det är viktigare att hålla sig vän med ledningen på bruket än att protestera mot de orättvisor som pågår i Sydafrika.

Facket kritiseras åter igen för att inte göra tillräckligt för arbetarna och för att mera springa bolagsledningens ärenden än att hjälpa arbetarna. Kritiken mot facket förvandlas ganska snart i romanen till grubblerier kring vad som är fel i samhället överhuvudtaget. En man vid namn Charlie sitter i början av boken och tänker över en öl:

På pappers bruket verkade allt så självklart [...] Där var det inget snack om vem som styrde och ställde, vem som var ledare och vem som lydde [...] Men rörelsen – den rörelse som våra tidigare arbetskamrater byggt upp med så mycket möda och uppoffringar – den borde se annorlunda ut. Men det gjorde den inte. Varför? Den frågan var svår att svara på. Charlie visste bara att det inte enbart gick att skylla på ombudsmän, storavdelningar och representantskap. Visst var många pampar köpta och visst var arbetarsaken förrådd. Men det förklarar inte varför och hur. Och passiviteten och den borgerliga moralen löpte inte bara i en riktning (Ibid., s 97).

Charlie har inga svar på hur problemen ska lösas bara en känsla av att det borde kunna lösas bättre än vad det nu gör. Under romanens gång utvecklar Järhult sin syn på samhället och svaren på Charlies frågor börjar sakta besvaras. I slutet av boken sitter en arbetare vid namn Ola på jobbet och filosoferar över allt som är fel i samhället och facket.

Han hade visserligen inget recept för hur grytan skulle tillagas istället, bara det att problemen borde lösas mer direkt. Närmare arbetarna och utifrån deras krav och behov. Men det var naturligtvis lättare sagt än gjort. Och det hängde samman med så mycket annat: Hur företaget ägdes och organiserades, hur samhället såg ut, hur världsekonomin var uppbyggd... Nej, det var för stort att greppa. För stort och för svårt. Däremot var det inte så svårt att se varför stora delar av facket såg ut som det gjorde. Från LO:s samhällsansvar och tro på den neutrala staten, över ledamöterna i arbetsdomstolen och rationaliseringsnämnden, till skyddskommittéerna och samrådsorganen på lokal nivå. Nu förtiden satt ju facket och pekade ut vilka som skulle sparkas först. Men, det är klart, det finns argument för det också. Gör inte facket det, så gör företaget det. Och då blir det ännu värre. Just i den sista tanken tycktes Ola finna en del av fackets och den dominerande socialdemokratins dilemma. Inte bra, bara bättre. Inte jämlikhet, bara ökad jämlikhet. Inte göra slut på plundringen och ofärden, bara förbättra, lappa och laga. Var fanns visionerna ? Utopierna? Hägringarna? Plötsligt slog det honom att de långsiktiga målen egentligen inte existerade inom rörelsen. De var begravda i utredningar och arbetsgrupper. I rådslag och kommissioner (Ibid., s. 161f).

Allt visar sig hänga ihop. Järhult börjar med att kritisera förhållandena på arbetsplatsen men vidgar sedan vyerna och kritiserar hela samhällsstrukturen. Han tar till och med upp hur hela världsekonomin är uppbyggd. Han börjar i det lilla (ett pappersbruk) och blickar sedan utåt mot hela världen och de förhållanden som där råder. Järhult efterlyser förändringar i klassamhället, inom politiken, i fackföreningsrörelsen och framför allt på

arbetsplatserna. Till skillnad mot hur dessa förändringar i samhället i övrigt ska se ut är han helt på det klara med hur förändringarna på arbetsplatserna bör utformas. Problemen ska lösas närmre arbetarna och utifrån deras behov och krav.

7.2 Per Gunnar Evander

Här nedan följer analyser av Per Gunnar Evanders verk.

7.2.1 Arbetsvillkor

Liksom Järhult har Evander använt sig av sina egna erfarenheter från olika arbetsplatser i sina romaner. Som ung jobbade Evander på ett tegelbruk i Gästrikland och minnen därifrån har han omarbetat och använt sig av i flera romaner.

Tegelmästare Lundin och stora världen gavs ut för första gången 1970 och var Evanders femte bok. Till formen är *Tegelmästare Lundin och stora världen* en ytterst ovanlig och originell roman. Den är uppbyggd som ett fotoalbum utan bilder. Den är komponerad i kortare avsnitt där varje avsnitt kommenterar bilder som dock inte är med i boken. Bilderna är 61 till antalet och således finns det 61 bildtexter. Bildtexterna är av olika längd, allt från två ord till åtta sidor. I bildtexterna finns det tekniska uppgifter om fotot, som val av bländare och exponeringstid, men det kan även röra sig om mera djupgående beskrivningar, samt bakgrunden till fotot och tankar kring dem som är med på bilden.

Bilderna och dess texter tecknar bilden av ett tegelbruk och de människor och miljöer som finns runt bruket. Evander beskriver bruksarbetarnas slitsamma vardag i mycket kritiska ordalag. I en intervju har han uttalat sig om syftet med boken:

- Avsikten med "Tegelmästaren" var att skildra ett bruk som skulle läggas ned. Skildra det helvete som tegelbruksarbetarna hade och i stor utsträckning fortfarande har. Boken är en vanlig berättelse, även om jag har laborerat lite med formen. Typiskt är då att storstadstidningarnas recensenter uppehöll sig vid bokens form och några mindre viktiga resonemang i boken om hur man tolkar bilder. I landsortstidningar däremot, särskilt i Uppland, Skåne och Gästrikland där det finns många tegelbruk, uppfattades den som en politisk roman (Blomberg, 197, s. 6).

Evander har velat skriva en socialrealistisk roman om ett nedläggningshotat tegelbruk och de som arbetar där. Evander har som tidigare visats arbetat på just ett tegelbruk och det är sina egna minnen från det jobbet som han här omarbetar till ett fiktivt verk.

Evander beskriver tegelbruksarbetarnas arbetsvillkor som t.ex. Sara Lidman beskrev gruvarbetarnas i sin bok *Gruva* (1968). Men där Sara Lidmans bok illustreras av svartvita foton saknas foton i Evanders bok. Det är formen som gör den till en ovanlig bok som bryter mot andra böcker med liknande tema som gavs ut under 60-70-talet.

Tegelbruken som den här boken utspelar sig på är inte speciellt stort. Det ligger förmodligen någonstans i Gävleborgs län eftersom det är där som Evander själv är född och orter som Gävle och Sandviken nämns. Lagerladorna på bruket rymmer ungefär

300 000 torkade eller brända stenar och produktionen uppgick till cirka 27 000 stenar per tillverkningsdag. Årsproduktionen överskred aldrig två miljoner stenar och det är inte speciellt mycket i de här sammanhangen. Bruket lades ner 1968 och under de sista 5-10 åren på bruket var tillverkningsmetoderna gamla och förlegade. Bruket beskrivs som ett av de äldre i landet. (Evander 1970, s. 11f).

Eftersom boken saknar handling i någon egentlig mening är det svårt att säga exakt när den utspelar sig. Ett årtal som nämns är 1959 och det är troligt att de flesta fotografierna är från åren runt 1960 (Ibid., s. 12).

Lönerna var inte speciellt höga. De som hade jobbat längst och var bäst betalda tjänade aldrig över 10 kronor i timmen och de nådde heller aldrig, trots alla tänkbara tillägg, upp till en månadslön som översteg 1700 kronor. De flesta tjänade betydligt mindre än så. Månadslön hade egentligen bara tegelmästarerna, de övriga var anställda efter timlön. Det ingick dock vissa förmåner i jobbet. De anställda hade vissa bostäder som anvisades åt dem. De låg intill bruket och var ganska små och omoderna. De flesta av husen saknade centralvärme och standarden var enkel (Ibid., s. 18).

Arbetsmetoderna på bruket var inte tidsenliga. I alla fall inte mot slutet, den andra hälften av 1960-talet. En litet lok som drog ett antal vagnar på spår gick från lertaget till själva bruket. På vagnarna lastade man lera som sedan kördes av en anställd lokförare till föräntaren där mataren stod och blandade leran med sågspån och lermjöl. Det fanns mängder av olika arbetstitlar och arbetsuppgifter på bruket. Ett av de mera slitsamma var bortsättare. En bortsättare drog bort vagnarna med råtegel och satte upp tegelstenarna på hyllorna för torkning (Ibid., s. 22ff). En annan titel som nämns är tegelskjutare. Det ges dock inte i romanen någon exakt beskrivning av vad en tegelskjutare gör men troligtvis är det bara ett annat namn för inskjutare. Inskjutaren kunde även kallas ugnsskjutare. En inskjutare är den som sköt in teglet i ugnen och såg till att det placerades på rätt sätt. Rumskjutaren körde råteget från torkladorna till ugnen, där det skulle brännas. Brännarna ansvarande för att bränningen i ugnen skedde på rätt sätt. Oftast fick de jobba i skift eftersom ugnen skulle hållas i gång dygnet runt (Berg, 1996, s 78f).

Berättaren till boken uppger att han liksom Evander själv tidigare har jobbat på tegelbruk. Bl.a. jobbade han som bortsättare. Bortsättare var ett mycket tungt och monotont arbete som gav arbetsskador som berättaren ännu plågas av:

Underarmarna svällde upp och blev hårda som sten. Jag gick omkring med ihållande värk i alla fingrarna. Regelbundet vaknade jag om nätterna med smärtor åt ryggen och höfterna. Jag hann ådraga mig en kutryggighet som ännu plågar mig på offentliga platser eller eljest när jag känner mig observerad (Evander 1970, s. 23f).

Just ryggproblem och kutryggighet verkar vara den vanligaste arbetsskadan på tegelbruken. Ett av fotona föreställer berättarens far, Edvin. Han, liksom många andra lider av ryggproblem. Edvins ryggproblem blev till slut så pass svåra att han blev tvungen att byta jobb:

Edvin jobbade först som tegelskjutare men på ett ganska tidigt stadium tog ryggen skada och han övergick då till rumskjutningen, en förflyttning

som med hänsyn till hans åkomma verkligen kan diskuteras. Omsider blev han emellertid brännare (Ibid., s. 56).

Ryggproblemen tycks vara så svåra och vanliga att nästan alla på bruket var kutryggiga. På ett foto av portmurare Folke Strid lägger berättaren märke till hans svåra kutryggighet och han påpekar att ”många av arbetarna på bruket, i synnerhet in- och utskjutarna, var påtagligt kutryggiga” (Ibid., s. 93). Utskjutare kallades den som sköt ut det färdigbrända teglet ur ugnen. Arbetet var mycket ansträngande vintertid, eftersom utskjutaren då kunde utsättas för stora temperaturskillnader i sitt arbete, från ca +70 grader vid ugnen ned till -20 grader eller mer utomhus, när han travade teglet för lagring. På ett annat foto konstaterar han att en inskjutare vid namn Vilgot Andersson ”var den ende av ugnsarbetarna som inte hade besvär med ryggen” (Ibid., s. 37).

Arbetet beskrivs hela tiden som slitsamt, utmattande och monotont. Schröder, mannen som har tagit alla bilder och försöker lämna bruket för att göra karriär som fotograf vägrade att befatta sig med kroppsarbete efter det att han bestämt sig för att bli fotograf. Han avskydde kroppsarbete som han betraktade ”som enbart förnedrande och fullkomligt meningslöst” (Ibid., s. 40) och berättaren skjuter sedan in att ”sannolikt saknade han i det hänseendet inte sympatisörer bland arbetarna på tegelbruket” (Ibid., s. 40). Även Vilgot Andersson som alltså inte hade problem med ryggen tycks vara utsliten av det tunga jobbet. När berättaren beskriver Vilgot Andersson som närmar sig sextioårsåldern skriver han att ”det finns en trötthet eller utmattning i hans ansiktsuttryck som man inte sällan träffar på hos människor som länge fungerat i ett hårt och enformigt kroppsarbete” (Ibid., s. 40).

Även i Evanders sjätte roman har han laborerat med formen. *Sista dagen i Valle Hedmans liv* (1971) en undersökning i dokumentär stil som handlar om just den sista dagen i plåtslagare Valle Hedmans liv. Vi läsare upplyses i inledningen av romanen om att Valle Hedman har förolyckats och den följande utredningen ska rekonstruera den sista dagen i hans liv. Utredningen är saklig och logisk. Redan från början vet man att Valle Hedman ska dö och hela boken är en nedräkning till dödsögonblicket. Spänningen i boken uppstår dels genom att man inte vet exakt hur Valle Hedman ska dö, och dels i personlighets- och relationsplanet mellan karaktärerna i boken. Vem själva utredaren är ges inga upplysningar om. Dock är boken utformad så att trots att den är saklig kan det inte vara någon polisrapport eller yrkesinspektionsrapport. Boken innehåller flera anekdotiska episoder och uppehåller sig vid personernas inbördes förhållanden på ett sätt som en rapport från polismyndigheten eller yrkesinspektionen aldrig skulle göra.

Boken handlar om hur hårt kroppsarbete inte bara sliter ut kroppen utan också kan leda till döden. Bokens baksidestext lämnar följande information:

Den här boken handlar på ett plan bara om hur en plåtslagare förolyckas i sitt på många sätt krävande arbete. Något kompliceras situationen av att plåtslagaren är egen företagare, och det har varit min avsikt att inte bara beskriva kroppsarbetets vardag utan också det lilla företagets dödskamp i dagens Sverige. Det är möjligt, och i viss mån min förhoppning, att någonting också händer på ett annat plan eller på kanske flera andra plan. Men det är naturligtvis läsarens sak att avgöra (Evander, 1971, baksidestext).

Den egentliga huvudpersonen i boken hör således inte till arbetarklassen. Han är egen företagare och ur Therborns definition av arbetarklass skulle han förmodligen tillhöra mellanskiktet. Han jobbar förvisso inom byggnadssektorn som är ett typiskt arbetarklassyrke men p.g.a. att han äger ett företag (hur litet det än må vara) har han maktbefogenheter som enligt Therborn gör att han ej kan tillhöra arbetarklassen. Valle Hedman kan ju delegera jobb till sina anställda. Detta gör att *Sista dagen i Valle Hedmans liv* blir något komplicerad att analysera. Evanders avsikt har ju varit att dels skriva en roman som beskriver kropparbetets hårda vardag men även att skriva en politisk bok om företagsklimat för små företag i Sverige. Jag kommer i denna analys koncentrera mig på skildringarna av arbetsvillkoren för byggnadsarbetarna i boken och inte fördjupa mig nämnvärt på de politiska aspekterna kring Sveriges företagsklimat. Även om Valle Hedman är egen företagare jobbar han lika mycket som sina anställda, han sitter inte på sitt kontor och bestämmer vad de andra ska göra. Hedman är ute på byggnadsställningar och klättrar och jobbar på samma sätt som sina anställda. Samtidigt skildras i romanen de anställdas slitsamma jobb i lika stor utsträckning som Valle Hedmans bekymmer.

Boken inleds med ett citat ur en broschyr från Centrala yrkesnämnden:

Byggnadsplåtslageri är ett trivsamt jobb. Arbetet är fritt och omväxlande. Med gedigen grundutbildning och yrkespraktik från olika slag av arbeten kan du som plåtslagare uppnå goda inkomster. 80% av arbetet sker nämligen på ackord. Är du energisk och framåt kan du dessutom vidareutbilda dig till arbetsledare, mättningsman m.m. – eller kanske bli egen företagare! (Ibid., s. 7)

Citatet bildar en ironisk kommentar till själva boken där plåtslagaryrket i rak motsats beskrivs som ett stressigt och mycket slitsamt yrke. Romanen visar på hur falskt och felaktigt plåtslagaryrket beskrivs i Centrala yrkesnämndens broschyr. Hedman och hans anställda lider alla av stress och yrkesrelaterade skador.

Persson, en av Hedmans anställda vars uppgifter mycket av boken bygger på, jobbade innan han kom i kontakt med Hedman för första gången som stuveriarbetare. Han tyckte att stuveriarbetet var slitsamt och ointressant och tvekade därför aldrig att jobba som plåtslagare för Hedmans firma när Hedman behövde extra folk. De senaste åren har dock Persson jobbat sparsamt. Han har varit sjukskriven p.g.a. besvär med luftrören och ångestattacker. Andnöden tycks vara astmatiskt betingad och en läkare har satt Perssons problem i ”direkt samband med villkoren för hans speciella typ av yrkesverksamhet”(Ibid., s. 26). Dagen för olyckan säger dock Persson att han ej hade några besvär med andningen men att han däremot hade ”en viss muskelvärk i underarmarna och kring knäna” (Ibid., s. 33).

Norin, den andre av Hedmans anställda som var med vid olyckan, beskrivs som ung, atletisk och fysiskt vältränad men trots det lider han av svåra ryggproblem tack vare sitt yrke:

Men sin relativa ungdom till trots har också Norin redan blivit märkt av sin hantering: han besväras i synnerhet vintertid av regelbundet återkommande ryggsmärtor och har blivit tillrättad att låta sig underkastas operation, en rekommendation som han också på allvar tror sig ska följa (Ibid., s. 68).

Hedman lider av magbesvär och har antagligen magsår. Vid flera tillfällen har han upptäckts med att spy blod. Persson konstaterar att det inte är ”ovanligt att plåtslagare får magsår nuförtiden”. Persson kallar det för ”plåtslagartarm” och han säger även att Hedman vid ett flertal tillfällen skyllde på den ”tilltagande hetsen och ackordstressen ute på byggnadsplatserna” (Ibid., s. 28f). Just dagen för olyckan jobbade Norin och Hedman mycket snabbt. Persson själv var långsammare men han ”insåg också nödvändigheten av att arbeta undan, inte minst var betalningen per kvadratmeter mycket låg” (Ibid., s. 85). Den höga hastigheten och stressen är också en av de faktorer som ligger bakom Hedmans dödsfall. Varken Hedman, Norin eller Persson hade på sig säkerhetslinor, trots att de jobbade på hög höjd och några säkerhetsräcken ska inte heller ha funnits. Norin säger att ”den saken knappast alls diskuterades, att man helt enkelt inte hann tänka på sådana saker” (Ibid., s. 90). Förutom bristen på tid beskrivs även anledningarna till att inga säkerhetsanordningar fanns som beroende av arbetsgivarna:

Vid de tillfällen det ändå varit på tal så visade det sig att uppdragsgivaren eller byggnadsfirman som ville ha arbetet utfört var mycket ointresserad av att arbetet fördröjades och tidsförväntades på grund av anskaffande av skyddsanordningar. Det hade till och med hänt att Hedman hotats mista arbetet om han inte följde den plan eller budget som var uppgjord. Det blev enligt Hedman helt enkelt för dyrt med säkerhetsanordningar alla gånger och han hade därför som regel nöjt sig med att i allmänna ordalag uppmana Norin att vara försiktig, om han nu för den händelsen inte begrep det själv. Den här gången var det ju också extra bråttom, och Norin säger att gubbarna i kommunen aldrig skulle gå med på att själva sörja för något räcke; det skulle bli för dyrt och det skulle kosta tid. Han vet att Hedman hade diskuterat sådana saker med dem förr (Ibid., s. 91).

På ett sätt har Hedman sig själv att skylla för att han ramlar ner från taket och dör. Han har inte använt sig av de säkerhetsåtgärder som man ska. Men indirekt beror det på uppdragsgivarna och den stress som finns i yrket. Uppdraget ska slutföras snabbt och effektivt, det finns inget utrymme för några tids- och pengakrävande säkerhetsanordningar.

Men bristen på säkerhetsanordningar är inte den enda anledningen till att olyckan sker. Hedman har länge haft problem med knän och leder till följd av sitt yrke och en gång, berättar Norin, sjönk han bara ihop under ett arbetspass och blev liggande. Norin berättar att han liggande ”klagar högljutt över intensiv och konstig värk strax ovanför och strax under knäskålarna; han företer sedan dessutom någonting som liknar medvetlöshet eller i varje fall början till det” (Ibid., s. 104). Dagen för olyckan hade Hedman väldigt ont i benen och det är när de alla står uppe på taket som ett av dessa ömmande ben ger vika och Hedman faller och glider sedan längs med taket och faller ner och slår i asfalten så illa att han dör. Det finns således två anledningar till Hedmans olycka, dels bristen på skyddsanordningar och dels Hedmans dåliga ben. Bristen på skyddsanordningar beror på arbetsgivaren, i det här fallet kommunen, och Hedmans dåliga ben beror på det slitsamma kroppsarbetet.

Se mig i mitt friska öga gavs ut 1980 och berättelsen inleds med ett mycket dramatiskt kapitel där vi får se Adrian Lundgren komma in i sitt och sin mors hus med en vedyxa i handen. Han klyver sedan sin mors huvud med ett enda hugg (Evander, 1980, s. 12). Den som sedan först upptäcker mordet är huvudpersonen i berättelsen, den åttaåriga grannpojken Harald, som går in i det Lundgrenska hemmet och ser fru Lundgren död

och Adrian sittandes i soffan i vardagsrummet. Den dramatiska inledningen på berättelsen har sin förklaring i Lundgrens arbete vid ortens tegelbruk. P.g.a. det slitsamma jobbet vid brännugnen på bruket har Lundgren varit "sjukskriven till följd av periodvis mycket svåra ryggbesvär" (Ibid., s. 14). De svåra ryggsmärtorna har tvingat honom att stanna hemma hos sin mor där han bor och han har lidit av svåra sömnproblem. Bristen på sömn och de svåra ryggsmärtorna driver honom till vansinne och en dag brister allt för honom:

[...] smärtorna och den därav förorsakade sömnlösheten frätte på nervsystemet, och när till sist ingenting längre hjälpte av de många botemedel som erbjöds honom så brast på detta sätt de allra sista förtöjningarna i hans utrustning.

Den gång Adrian Lundgren drev den tunga vedyxan genom sin mammas skalle var han också en mycket sliten gammal man, endast fyrtiått år fyllda (Ibid., s. 14).

Synen på mordet och dess funktion i berättelsen skiljer sig mellan dem som tidigare har forskat på Evanders författarskap. Petherick uppfattar modernmördaren Adrian Lundgren och modersmordet som ett "litterärt grepp avsett att belysa den helt avgörande betydelsen av barn/föräldrar-förhållandet för den lille Harald, vars utveckling vi senare får följa" (Petherick, 1984, s. 137). Nettervik anser att episodens placering i början av romanen understryker den "avgörande roll en traumatisk upplevelse i barndomen kan spela för personlighetsutvecklingen" (Ingrid Nettervik, 1980, s. 35). Ohlsson uppehåller sig vid en symbolisk tolkning av modersmordet som en del av metafiktionen av romanen (Ohlsson, 1993, s. 235f). Inga av dessa tolkningar kan på något sätt sägas vara felaktiga men genom att bara diskutera mordets betydelse för Harald och hur den kan belysa förhållandet mellan barn och föräldrar missar man en viktig poäng. Lundgrens dåd ges i boken en mycket logisk och psykologisk trovärdig förklaring. Det är jobbet vid tegelbruket som har brutit ner Lundgren och som indirekt får honom att begå detta fruktansvärda brott. Återigen kritiseras det tunga kroppsarbete som det innebär att jobba på ett tegelbruk. Denna gång är det inte bara kroppen som tar stryk. Värken leder till att Adrian Lundgren får psykiska problem som till slut leder till synnerligen ödesdigra konsekvenser.

Berättelsen hoppar sedan 30 år fram i tiden. Harald är vuxen och bor i Stockholm och försörjer sig som frilansförfattare. När han får reda på att hans mor har dött bestämmer han sig för att åka upp till sin gamla hemby Ovangärde för att ordna med begravningen. Väl på plats i Ovangärde träffar han en väninna till hans syster och de inleder ett förhållande som gör att Harald stannar i Ovangärde hela sommaren.

Arbetarklasskildringarna i romanen visas främst genom de minnen som besöket i gamla hemorten väcker till liv för huvudpersonen Harald. Harald kommer liksom de flesta på den gamla bruksorten från en arbetarklassläkt och både Haralds farfar och hans far jobbade vid ortens tegelbruk och således gjorde även Harald det under sex års tid. Minnena från den tiden är plågsamma. Tegelbruket är nu sedan länge nedlagt men fabriken står kvar där den alltid har varit. Harald känner sig olustig inför tanken att besöka sin gamla arbetsplats men känner sig till slut tvungen att konfrontera sina gamla minnen. Lertaget och fabriken gör att han minns hur slitsamt arbetet var för de som arbetade där och han tänker på alla dem i hans släkt som genom åren har slitit ont på bruket. Harald blir så tagen av sina minnen att han till slut börjar gråta i den tysta

fabriken. ”Han tar sig över pannan och ögonen och gråter plötsligt högt så att det ekar i den ödsliga lokalen” (Evander, 1980, s. 154).

Under ett alkoholrus kan inte längre Harald hålla inne sina känslor och inför sin syster och hennes väninna håller han en lång monolog om vilket helvete det var att jobba vid tegelbruket:

Sen slet man sex år på det här förbannade tegelbruket [...] och sen när man inte stod ut med det förbannade teglet, då man inte längre uthärdade värken i armarna som bara svällde och svällde när man drog den där satans bortsättarvagnen med ett halvt ton tegel hundratjugo vänder om dan. Fan, underarmarna var hårda som sten och jag vaknade om nätterna och händerna skakade och fingrarna värkte och det gjorde så ont i ryggen att jag varje gång trodde jag aldrig mer skulle kunna resa mig upp! (Ibid., s. 135f).

Kritiken som Evander levererar genom karaktären Harald är hård och skoningslös. Arbetet vid tegelbruket beskrivs som hårt, slitsamt och farligt

7.2.2 Klassamhället

Tegelmästare Lundin och stora världen handlar främst om arbetarna kring ortens tegelbruk. Övriga personer och samhällsklasser förekommer ytterst sparsamt. Ägarna till bruket nämns enbart vid ett par tillfällen och då konstaterar berättaren att ”Tegelbrukschefen var en i många avseenden anonym människa och uppenbarade sig ganska sällan på bruket” (Evander 1970, s. 51). Bruket drevs som ett aktiebolag men ägarna till aktiebolaget visade inget större intresse i bruket och lade sig aldrig i hur det sköttes. Indirekt är detta klena intresse för bruket och dess framtid anledningen till att bruket så småningom börjar gå dåligt och till slut läggs ner. Tegelmästare Lundin är den som sköter de flesta av chefens uppgifter och som tidigare har nämnts är arbetsmetoderna på bruket inte tidsenliga. Chefen och aktieägarnas passivitet och ointresse att investera i bruket för att på så sätt modernisera arbetsmetoderna och öka kapaciteten leder i förlängningen till att bruket läggs ner och att männen som jobbar där blir arbetslösa. Detta beskrivs på ett väldigt neutralt sätt utan några egentliga värderande åsikter men ändå kan man skönja en viss kritik mot att tegelbruket ägs av några personer som inte alls är intresserade utav arbetsplatsen, arbetarna och dess öden.

Även i *Sista dagen i Valle Hedmans liv* förekommer och beskrivs andra samhällsklasser mycket lite. Den enda gången som några människor som inte är kroppsarbetare nämns är när Persson återger en anekdot berättad av Hedman. För många år sedan hade Hedmans yngre bror dött av lungdot. Familjen hade förvarat kroppen på torrdasset i väntan på begravningen. En dag dyker ett sällskap berusade bolagsmän från sulfittfabriken upp på gården. De skulle ut och fiska på sjön och hade alla druckit rätt kraftigt. På ett mycket klumpigt och otrevligt sätt beklagar de för Hedmans mor, sorgen över att berövas ett barn. Sedan erbjuder de sig att ordna saken till det bästa för alla. De vill köpa liket för att använda som ålbete, eftersom ingenting lockar ål så bra som människokött. Familjen skulle få lite pengar, och dessutom skulle de slippa stå för en kostsam begravning eftersom familjen uppenbarligen inte var förmögen. Hedmans stackars mor har en sådan respekt för överklassen att hon inte vågar skälla på dem. Istället tänker hon ett tag innan hon senare på ett mycket ödmjukt och försynt sätt tackar

nej. Hedmans far sitter tyst under hela händelsen och säger ingenting (Evander 1971, s 75ff).

Hedmans berättelse är inte svår att tolka. Petherick skriver i sin bok om Per Gunnar Evanders författarskap att ”väl är det osannolikt att berusade bolagsdirektörer i våra dagar skulle ställa en medmänniska ett så grovt förslag, men i strukturrationaliseringens och vinstmaximeringens intresse kan samhället ändå utkräva en dödlig tribut av sina maktlösa offer” (Petherick, s. 69). Hedmans föräldrars respekt och aktning för bolagsmännen påminner en hel del om t.ex. Strindbergs *Fröken Julie* där tjänaren Jean hyser en liknande respekt inför greven och fröken Julie. Den sociala klyftan mellan arbetarklass och överklass är så stor att bolagsmännen kan behandla Hedmans föräldrar hur som helst utan att de vågar protestera eller göra något åt det.

I *Se mig i mitt friska öga* nämns människor som tillhör andra samhällsklasser sparsamt men det förekommer. Dels beskrivs cheferna som Harald hade i sin ungdom när han jobbade på det nu nerlagda tegelbruket dels beskrivs cheferna på stegverkstaden som han tar jobb på i romanens nuplan. I båda fallen är bilden av hans chefer väldigt negativ. Cheferna på det nya jobbet påminner honom om tegelmästaren på det gamla tegelbruket och Harald minns utskällningarna han brukade få stå ut med. Fabrikör Magnusson och förmannen Bolin på stegverkstaden beskrivs allmänt som totalt oförstående till arbetarnas värkande kroppar och svidande ögon. När Harald klagat, anklagar de honom för att försöka smita undan arbetet och vara lat. Cheferna är allmänt illa omtyckta av arbetarna på stegverkstaden men ingen har direkt någon idé eller åsikt på hur saker och ting skulle kunna ändras. Allting ställs till sin spets en dag när förmannen Bolin kommer och anklagar Harald för att fuska och slarva. Harald blir då förbannad och han knuffar undan Bolin och ”pytsar till honom med penseln över näsan med två snabba drag” (Evander 1980, s. 266). Till slut står Harald inte ut längre. Den likgiltighet för hans situation som uppvisas av både förman och chef gör att Harald åter igen påminns om hur det var att jobba på bruket förr i tiden. Han går till fabrikören Magnusson och där förklarar han att han inte tål stanken från målarfärgen och att han säger upp sig.

Fuskaren utgavs 1991 och romanens handling kretsar kring ett nedläggningshotat familjepensionat. Bokens berättare både bor och arbetar som vaktmästare på pensionatet. Genom vaktmästarens ögon får vi följa ett antal personer som alla av olika anledningar finns på pensionatet. Det gäller både ägarna, personal och den minst sagt brokiga skaran av gäster.

Det är som många gånger tidigare en ganska besk och samhällskritisk roman som Evander har skrivit. Framförallt framstår pensionatet som ett samhälle i miniatyr där arbetarklassen utgörs av vaktmästaren själv och personalen på pensionatet och pensionatets ägare och dess excentriska stamgäster får representera överklassen. Det är just skildringarna av mötena mellan dessa två poler som gör *Fuskaren* intressant för den här undersökningen.

Pensionatet ägs av familjen Molander. Mannen i familjen är sedan länge död och nu styrs pensionatet av fru Sofia Magdalena och hennes dotter Kristina. Sofia Magdalena ser sig själv som en fin societetsdam och skjuter hela tiden på det oundvikliga, nämligen att pensionatet är konkursmässigt och att hon måste sälja det. Vaktmästaren kallar henne

för frun och beskriver henne som ”hon tillhörde den guldkantade överklassen” (Evander, 1991, s 59).

Berättaren själv identifierar sig med arbetarklassen men han kritiserar aldrig sina arbetsgivare eller de rikare av pensionatets kunder vilket är ett motiv som måste sägas är typiskt för Evanders författarskap. Det är mycket sällan som en arbetare i Evanders litterära universum klagar över sin situation eller gör något konkret åt saken. Avståndet till arbetsgivarna och de med makt nog att kunna förändra saker och ting tycks vara så stort att inte ens tanken på att man som enskild person eller grupp ska kunna förändra någonting tycks förekomma.

I *Fuskaren* är det vaktmästaren som är berättare och det är hans historia som berättas. Men vaktmästaren har också som funktion att vara Evanders språkrör när han i långa passager filosoferar kring politik och det klassamhälle som existerar:

Som den underklassare Kristina ibland kallade mig för anser jag att de som har hemortsrätt på den övre hyllan har större skyldighet att sträcka handen nedåt än vi på den undre har att lyfta vår uppåt. Det är nu inte säkert att mina likställda medmänniskor håller med om det. Men då ska man minnas att det är skillnad på underklass och underklass, ett faktum som bara den betvivlar som inte tillhör den (Ibid., s. 60).

Det här är också en tankegång som vi känner igen från tidigare verk av Evander. Som alltid tar han den svagares parti och sparkar reservationslöst uppåt. Det här är dock första gången som han tar ordet underklass i sin mun

Gästerna på pensionatet utgör en brokig skara. Där finns ett större antal stamgäster som antingen bor på pensionatet på heltid eller bara spenderar sommarmånaderna där. Det ingår även i vaktmästarens sysslor att ta hand om gästerna och hjälpa dem när så behövs. Vissa av pensionatets mer excentriska gäster utnyttjar det till fullo och behandlar personalen mycket illa. En icke namngiven gäst ägnar sig åt någon slags personlig mobbning mot vaktmästaren. Gästen ber ofta vaktmästaren att assistera honom när han skulle göra vissa inköp i stan, bära hans väskor eller tanka hans bil. Den enda motivering han har till att berättaren ska hjälpa honom med alla dessa göromål är att berättaren tillhör arbetarklassen. En gång blir han lurad att bära en stor och tung koffert från pensionatet till stationen. Det blir en svettig och lång promenad medan mannen själv utan berättarens vetande får skjuts ner i bil. När berättaren kommer fram till stationen står således mannen redan där. Han skrattar högt åt vad han själv tycker vara ett mycket lyckat skämt. Han förklarar sen att ”han aldrig försuttit tillfället att skapa möjligheter till sysselsättning åt representanter för den förslavade underklassen” (Ibid., s. 321). Efter det skrattar han så att han håller på att vika sig dubbelt. Vaktmästaren själv är mindre road men säger inget. Han protesterar aldrig utan gör hela tiden vad han blir tillsagd att göra. Någon närmare förklaring till varför han inte protesterar får man inte som läsare. Men situationen känns igen från andra Evanderromaner. Liksom Valle Hedmans mor i *Sista dagen i Valle Hedmans liv* sväljer sin ilska när bolagsmännen ber att få köpa hennes döda sons lik för att använda som ålbete sväljer vaktmästaren sin ilska. Hans nedärvda respekt för överklassen, likaväl som hans egen klasstillhörighet får honom att finna sig i att bli hånad av den skämtsamma mannen. Återigen är det ett exempel på hur de rika och mäktiga förödmjucar de fattiga och mindre privilegierade.

7.2.3 Politiska budskap

De politiska budskapen och ideologierna lyser till stor del med sin frånvaro i Evanders författarskap. Evander är på många sätt en samhällskritisk författare och han kritiserar många olika institutioner och samhällsfenomen i sitt författarskap, däremot levererar han sällan lösningar på hur dessa missförhållanden ska rättas till.

Evander debuterade som bekant när det rådde ett litterärt klimat i Sverige där politisk medvetenhet och socialt engagemang var ledstjärnor. I sina romaner tar Evander ständigt arbetarnas sida. Kritiken kommer nerifrån och riktas uppåt. Fabrikörer, arbetsledningar, högre chefer får alla ta emot svidande kritik och hårda ord. Det är ingen tvekan om att kritiken kommer från en klar vänstersida på den politiska skalan. Evander själv är socialdemokrat och har alltid varit det (Matts Rying, 1979, s. 198).

Däremot är det svårt att se någon direkt partipolitiskt ställningstagande i hans romaner. Några direkta partier nämns sällan och böckerna innehåller inte några direkta utspel mot någon enskilt politiskt parti. Evander själv har uttalat sig och sagt att han ”känner en viss avsmak just för partipolitiken” (Ibid., s. 198). Kritiken riktar sig oftast mot dem som bestämmer eller innehar makten. Exakt vilka det är preciseras inte utan kritiken är lite mer diffus och angriper makthavarna på ett generellt plan. I *Se mig i mitt friska öga* beskrivs Haralds inställning till politik som följer:

Haralds politiska inställning kan vara känslomässigt betingad i vissa och kanske mer perifera frågor. Den som under sin känsligaste ålder varit hänvisad ett tungt och lågavlönat kroppsarbete har emellertid svårt att överge de partier som främst talar för arbetarklassens intressen (Evander, 1980, s. 46).

Citatet är ett klart ställningstagande för partierna till vänster på den politiska skalan även om inget specifikt parti nämns. Det kan också noteras, som tidigare har nämnts, att även Evander i unga år var hänvisad till ett tungt och lågavlönat kroppsarbete som Harald. I framförallt *Se mig i mitt friska öga* kan man skönja en stark kritik mot politiker överhuvudtaget. Kritiken är så stark att det närmast går att kalla politikerförakt. Det ligger också helt i linje med Evanders uttalande om sin avsmak för just partipolitik.

Ett vanligt förekommande motiv i Evanders romanvärld är att det tycks finnas någon på varje arbetsplats som är politiskt aktiv långt ut på den vänstra delen av den politiska skalan. I *Tegelmästare Lundin och stora världen* är det berättarens far Edvin som tillhör arbetarrörelsen som han med stolthet tjänar (Evander, 1970, s. 57). Det är heller inte ovanligt att de bakom sina ryggar kallas för kommunister och då i en allmänt nedvärderande mening. När Harald i *Se mig i mitt friska öga* söker jobb på stegverkstaden får han frågan om han är kommunist av fabrikören. Han är inte intresserad av vad Harald har jobbat med tidigare. Harald svarar dock inte på frågan.

8. Diskussion och slutsatser

Syftet med denna uppsats är att analysera arbetarklasskildringarna i Järhult och Evanders författarskap. Dessa analyser har utgått de tre centrala frågeställningarna:

- Hur beskrivs arbetsvillkoren för arbetarna?
- Vilka politiska budskap finns i verken?
- Vilken bild av klassamhället förmedlas?

Syftet har även varit att problematisera och diskutera begreppet arbetarlitteratur för att på så sätt komma fram till om Evander har skrivit verk som kan anses vara arbetarlitteratur. Jag har även valt att jämföra Evanders verk med några utvalda verk av Järhult. Järhult och Evander har liknande erfarenheter från de jobb som de skriver om i sina verk samt att det finns stora likheter i deras kritik mot arbetsförhållandena på de arbetsplatser de skriver om. Däremot är bilden av de båda författarna som kan utläsas i litterära översiktsverk helt olika.

Järhult räknas som en arbetarförfattare vilket inte är konstigt. På många sätt utgör han ett skolexempel för hur en arbetarförfattare ska vara och skriva. Han härstammar från arbetarklassen och skrev sin första roman om den arbetsplats han jobbade på. Hans romaner är kollektivromaner som handlar om arbetarna på denna arbetsplats och deras kamp för en dräglig tillvaro och bättre arbetsvillkor. Han kritiserar hårt arbetsledningen på pappersfabriken för att de inte bryr sig om de anställdas arbetsförhållanden men även facket för att de inte gör något åt saken. Han tar även ideologisk ställning för arbetarklassen och hans romaner har en tendens och motiv som går ut på att arbetarna måste enas i kampen mot företagsledningarna som inte bryr sig om något annat än vinstmaximering. Den bild av klassamhället som ges i Järhults romaner är mörk. På Järhults arbetsplats pågår något som närmast kan beskrivas som ett krig mellan arbetarna och de högre tjänstemännen och det är tydligt att Järhults romaner inte bara är skildringar av arbetarklassen, utan även på ett väldigt konkret sätt med arbetsplatsen som bakgrund målar en bild av klassamhället i stort. De politiska budskapen i Järhults författarskap är väldigt tydliga och upprepas gång på gång. Det är genom klassgemenskap och solidaritet som arbetarklassen ska göra sina röster hörda för att förbättra sina arbetsvillkor och få den respekt de förtjänar.

Går man efter Furulands definition av arbetarlitteratur är det ställt utan tvivel att Järhult: 1) skriver om arbetare och kroppsarbete, 2) är en författare med ursprung i arbetarklassen, 3) skriver för arbetare. Även om Nilssons läsarorienterade definition används kan det inte anses vara ett speciellt djärvt antagande att säga att en läsare rimligtvis borde koppla samman Järhults romaner med arbetarklassen. Läsarorienterade definitioner, d.v.s. definitioner som utgår från läsaren av litteraturen istället för att utgå från författaren, har vissa inbyggda problem. När en sådan definition utgår från läsaren måste det tas i beaktning att läsare av litteratur inte är en homogen grupp och den tolkning som görs av ett verk beror till stor del på vad läsaren bär med sig i ryggsäcken. D.v.s. vilken social grupp man tillhör, utbildningsnivå, politisk hemvist, ålder, etc. Det finns inget enkelt svar på hur det går till när läsaren avgör om en text hör hemma inom arbetarlitteraturen, annat än att det kan göras på många olika sätt. Om en läsare sätter sig ner för att läsa ett verk av Järhult och hon vet att han kommer från arbetarklassen och hon märker när hon läser verket att handlingen utspelar sig på ett pappersbruk samt

att alla huvudpersonerna är arbetare ur arbetarklassen. I det fallet kan man tänka sig att denna läsare prövar hypotesen att boken hon läser bör betraktas som arbetarlitteratur. Det är även ett rimligt antagande att läsaren efter att ha läst ut boken anser att hypotesen håller och med all rätt kallar verket för arbetarlitteratur. Anledningen till att en läsare gör denna koppling till arbetarklassen kan vara flera, det kan vara att hon vet att författaren tillhör arbetarklassen, att verket handlar om arbete och människor ur arbetarklassen, att verket har en socialistisk tendens eller att den är publicerad genom något av arbetarrörelsens förlag eller tidningar. Listan kan göras lång och det kan även bero på en kombination av flera faktorer. Det måste dock i sammanhanget noteras att det förmodligen finns lika många olika tolkningar av ett specifikt verk som det finns läsare av just det verket. Det är även så att verk omtolkas över åren. Synen på vissa verk som skrevs vid t.ex. 1900-talets början kan idag skilja sig markant åt med hur de uppfattades när de för första gången publicerades.

På många sätt kan det sägas att Järhults texter är typiska exempel på vad arbetarlitteratur är. De verk av Järhult som här har analyserats är alla kollektivromaner där huvudpersonerna utgörs av arbetarna på en stor industri och handlingen utspelar sig kring dessa arbetares kamp för att få respekt och bättre arbetsförhållanden. Järhult har även genom åren skrivit en hel del journalistik i ämnet och på det hela taget agerat som en förespråkare för arbetarklassens intressen och som en förespråkare för arbetarlitteratur.

Med Evander blir det genast svårare. Evander brukar inte räknas in i den litterära strömningen arbetarlitteratur. Ändå är det på ett väldigt konkret och tydligt sätt som Evander i de här analyserade romanerna skildrar arbetarklassen. I dessa böcker väljer han främst att kritisera arbetsförhållandena för de arbetare som jobbar med tunga kroppsarbetaryrken. Arbetena beskrivs som farliga och ohälsosamma. Många inom dessa yrken skadar sig och vissa fall leder det även till döden. I det klassamhälle som Evander beskriver finns det tydlig kritik mot hur överklassen behandlar människor från lägre samhällsklasser. Däremot är det sparsmakat med tydliga politiska budskap. Evander nöjer sig med att kritisera och avhåller sig från att visa på några totala lösningar av samhällsproblemen.

Jämfört med Furulands kriterier för arbetarlitteratur kan det konstateras att Evander kommer från arbetarklassen och att han har personliga erfarenheter av de yrken som han skriver om i sina romaner. Däremot hade Evander slutat på dessa yrken för länge sedan när han debuterade som författare, han jobbade som lärare på den tiden. Att hans böcker handlar om arbetare och kroppsarbete och att han tar ställning för arbetarklassen är mycket tydligt. Flera av hans romaner är långa utläggningar där han agiterar för att arbetarna ska få bättre arbetsförhållanden. Men varför räknas då inte Evander in i den litterära strömningen arbetarlitteratur? Det finns ett antal anledningar till varför Evander utelämnas när arbetarförfattare räknas upp.

Till och börja med är Evander en väldigt produktiv författare som har skrivit en stor mängd romaner. Alla dessa kan inte räknas in som arbetarlitteratur. Även om han i många romaner har skrivit om kroppsarbete och hur slitsamt och farligt det är har han i större delen av sitt författarskap valt att skriva om andra ämnen. Trots att han väldigt ofta väljer att skildra människor ur arbetarklassen är tendensen i det stora flertalet av hans böcker sådan att de inte kan räknas som arbetarlitteratur. För även om många av

hans böcker handlar om människor med arbetarklassbakgrund är inte huvudmotiven i alla av hans romaner sådan att han tar ställning för arbetarklassen. Många av Evanders böcker handlar istället om existentiella frågor, om skuld, saknad och sorg. Detta har gjort att många har blivit blinda för Evanders mer socialrealistiska verk och de glöms bort i den stora mängd romaner som han har skrivit. Men om det skulle krävas att en arbetarförfattare alltid måste skriva arbetarlitteratur och inte får byta motiv eller genre kan vi genast räkna bort t.ex. Harry Martinsson ur kategorin arbetarförfattare. Större delen av de verk han skrev kan ju inte påstås vara arbetarlitteratur. Alltså är det ingen orsak att utesluta en författare ur den litterära strömningen arbetarlitteratur bara för att denne inte har skrivit om och för arbetare konsekvent genom hela sitt författarskap.

En annan orsak är att Evander ofta har experimenterat med formen på ett sätt som inte är vanligt inom arbetarlitteraturen. *Tegelmästare Lundin och stora världen* är uppbyggd som ett fotoalbum utan bilder. I *Sista dagen i Valle Hedmans liv* får vi reda på att Valle Hedman ska dö redan på titelbladet, resten av romanen är bara en nedräkning till hans död. Dessutom är den utformad som en slags rapport. Det här är grepp som är mycket ovanliga inom arbetarlitteraturen, i princip förekommer de inte över huvud taget. Detta gör Evander till en särpling som inte riktigt passar in någonstans. Men varken Furuland eller Nilsson nämner form i sina definitioner av arbetarlitteratur. Av de definitioner som i den här uppsatsen har granskats är det bara Lo-Johanssons som ens nämner ordet form. Lo-Johansson går så långt att han anser att arbetarlitteratur måste ha formen av en kollektivroman (vilket jag inte håller med om. Se s. 15). Att anse att Evanders verk inte är arbetarlitteratur p.g.a. hans okonventionella formexperiment är enligt min mening inte ett hållbart argument.

Evander har heller aldrig själv tagit på sig rollen som arbetarförfattare. Han har aldrig påstått sig vara det och han har heller inte skrivit eller uttalat sig inom arbetarrörelsen som t.ex. Järhult har gjort. Dessa tre faktorer har gjort att de romaner som här har analyserats av Evander där han faktiskt tar ideologisk ställning för arbetarklassen och skriver om tungt kroppsarbete har glömts bort när antologier och böcker om arbetarlitteratur skrivs. Men som tidigare har visats i analyserna av Evanders böcker kan man inte ignorera att hans texters innehåll och tendens på ett mycket konkret sätt anknyter till begreppet arbetarlitteratur.

Det har redan tidigt i den här uppsatsen slagits fast att det är mycket svårt att finna en heltäckande hundra procentig definition av begreppet arbetarlitteratur. Det har även kommit fram i de definitioner som har diskuterats att litteraturens innehåll är det viktigaste, betydligt viktigare än t.ex. författarens identitet och ursprung. När det gäller innehållet brukar det framhållas att arbetarlitteratur ska ta ställning för arbetarklassen. I de flesta fall när det i samband med arbetarlitteratur diskuteras kring ideologiska ställningstaganden för arbetarklassen brukar det i realiteten innebära ett ställningstagande för arbetarrörelsen. Detta innebär ett problem eftersom alla arbetare inte stödjer arbetarrörelsen eller tycker de gör ett bra jobb. Det går att hävda att många av de svenska arbetarna har samma övertygelser, men det innebär inte att alla har det. Det finns och har alltid funnits starka kopplingar mellan arbetarrörelsen och den svenska arbetarlitteraturen. Däremot kan inte den kopplingen vara ett krav för att få kalla litterära verk för arbetarlitteratur. När arbetarlitteraturens ideologiska ställningstagande diskuteras brukar det innebära att litteraturen ska tematisera arbetarklassens erfarenheter, idéer och mål (Nilsson, 2006, s. 99ff). Med andra ord ska

litteraturen berätta om arbetarnas liv, vad de vill och hur de ska uppnå detta. Om vi tittar på analysen av Järhults verk kan vi se att han beskriver arbetarnas liv (främst deras arbetsituation och upplevelser på jobbet), han beskriver vad de vill (säkrare arbetsplats, högre lön, ökat inflytande över sin arbetsituation och respekt), och hur de ska uppnå detta (genom klassgemenskap och solidaritet). Med andra ord tar han ett ideologiskt ställningstagande för arbetarklassen. I de analyserade verken av Evander beskrivs arbetarnas liv (deras arbetsplats och arbetsituation), och vad de vill (genom den skoningslösa kritiken mot hur farliga arbetsplatserna är framgår det tydligt att arbetarna vill ha säkrare och mindre ohälsosamma arbetsplatser), däremot är han inte lika tydlig som Järhult på hur arbetarna ska uppnå detta. Evander nöjer sig med att starkt kritisera arbetsförhållandena, några lösningar på problemen presenteras egentligen inte. Räcker då detta för att säga att Evander i dessa analyserade verk tar ideologisk ställning för arbetarklassen? Ja, det anser jag. Liksom Järhult har haft en politisk agenda med skrivandet av sina böcker, att mana till förändringar inom den svenska industrin, har även Evander haft det. Han har i intervjuer uttalat sig och hävdat att allt hans skrivande är en form av agitation och att han i egen utsago skriver politiska romaner (Blomberg, 1971, s. 6). Han har naturligtvis skrivit dessa böcker där han starkt kritiserar arbetsvillkoren för dem som jobbar med tungt kroppsarbetet för att upplysa oss läsare om vilket farligt och tungt jobb som t.ex. tegelbruksarbetarna har. Detta syfte anser jag vara ett ideologiskt ställningstagande för arbetarklassens intressen.

Om Järhults och Evanders romaner genrebestäms utifrån Svensk Biblioteksförnings ämnesordlista för skönlitteratur kan det konstateras att Järhult uppfyller de krav som ställs på en författare för att tillhöra genren arbetardiktning. Han har växt upp under proletära förhållanden och han har ett tydligt och uttalat ideologiskt ställningstagande för arbetarklassen. Evander blir lite svårare att genrebestämma i sammanhanget eftersom han inte hamrar in sina politiska budskap med samma kraft och övertygelse som Järhult. Enligt Svensk Biblioteksförnings definition av genren arbetardiktning ska verken färgas av arbetarrörelsens politiska och sociala värderingar. Det har tidigare i uppsatsen visats att likhetstecken mellan arbetarrörelsen och arbetarlitteratur är problematisk, vilket medför att denna definition inte heller är särskilt bra. Det går naturligtvis att hävda att Evanders agenda att upplysa läsarna om hur farligt och tungt det är att jobba inom vissa arbetaryrken är något som följer arbetarrörelsens politiska och sociala värderingar och i så fall skulle Evander tillhöra genren arbetardiktning. Det skulle även gå att hävda att eftersom Evander inte ger några konkreta lösningar i sina verk och på ett mer tydligt sätt ansluter sig till arbetarrörelsens politiska värderingar kan han inte tillhöra genren arbetardiktning. Hans verk skulle då snarare tillhöra genren arbetarskildringar, där kraven inte är att det ska finnas en politisk agenda som sammanfaller med arbetarrörelsens ideal, utan det räcker med att ett verk skildrar arbetarklassens villkor.

Svensk Biblioteksförnings definitioner är med andra ord svåra att applicera på en författare som Evander. Eftersom de är kortfattade öppnar de för tolkningar som gör det hela svårt. Att de dessutom tydligt knyter an arbetardiktning med arbetarrörelsen innebär även det problem. Jag skulle föredra att de slog ihop de båda genrerna till en och skrev en bättre definition där gärna verkens innehåll får stå i centrum men utan några krav på att de måste följa arbetarrörelsens politiska värderingar. Det finns även ett problem med att försöka förklara arbetarlitteraturen utifrån begreppet genre. En litterär genre är en väl avgränsad del av litteratur som har vissa gemensamma stildrag eller

innehållsliga faktorer. Det har visat sig i den här undersökningen att arbetarlitteratur inte så lätt låter sig avgränsas och därför är det heller inte speciellt bra att beteckna arbetarlitteratur som en litterär genre. Om man väljer att inte betrakta arbetarlitteraturen som en genre utan som en litterär strömning som innehåller flera olika former, stilar och ideologiska åsikter blir det lättare att hantera avgränsningsproblemen. Man kan naturligtvis tycka att denna något vaga syn på begreppet arbetarlitteratur är en svaghet, men man kan även se den som en styrka. En vidare definition av begreppet förmår att fånga fler aspekter av den litterära strömning den beskriver. För arbetarlitteratur är ett fenomen som kan se ut på många olika sätt. Alternativet vore att gå på Svensk Biblioteksförenings inslagna väg och dela upp arbetarlitteraturen i flera väl avgränsade genrer. I så fall borde arbetarlitteraturen delas upp i underrubriker där man i vissa fall betonar författarens identitet och klassbakgrund, och i vissa fall betonar författarens samröre med arbetarrörelsen. Likaså skulle en genre kunna vara socialistisk litteratur, och här skulle även syndikalistisk och anarkistisk arbetarlitteratur kunna vara egna genrer. Dessutom skulle de arbetarförfattare som kritiserar arbetarrörelsen kunna få en egen rubrik. Med alla dessa nya underrubriker uppstår genast nya avgränsningsproblem och ett flertal författare och verk skulle utan tvekan kunna skrivas in under flera olika rubriker. Frågan som uppstår är: Är detta verkligen nödvändigt? Mitt svar är nej. Arbetarlitteraturen bör beskrivas som en litterär strömning och definitionerna av begreppet bör vara relativt vaga för att fånga in flera aspekter av det fenomen som det beskriver.

Avslutningsvis kan det konstateras att Järhult är ett skolexempel för vad som kan anses vara arbetarlitteratur och Evanders förhållande till arbetarlitteraturen är lite svårare att definiera. Men det kan dock konstateras efter de analyser som här har gjorts att det finns starka skäl att hävda att Evander har skrivit ett flertal verk som kan kallas arbetarlitteratur.

9. Sammanfattning

Syftet med denna uppsats är tvådelat. Dels är syftet att analysera arbetarklasskildringarna i utvalda verk av Ragnar Järhults och Per Gunnar Evander, dels är det att undersöka vad begreppet arbetarlitteratur innebär. De frågeställningar som besvaras i analyserna av arbetarklasskildringarna i Järhults och Evanders är:

- Hur beskrivs arbetsvillkoren för arbetarna?
- Vilka politiska budskap finns i verken?
- Vilken bild av klassamhället förmedlas?

I diskussionerna kring begreppet arbetarlitteratur har den centrala frågeställningen varit om Evander har skrivit verk som kan kallas arbetarlitteratur.

I teoriavsnittet tas begreppet arbetarklass upp utifrån Marx och Therborns teorier. Marx ansåg att klass definieras av yttre faktorer som styr de ekonomiska orättvisorna i samhället. Det finns två olika klasser i det kapitalistiska samhället som är varandras direkta motsatser. Borgarklassen är de som förfogar över produktionsmedlen, köper arbetskraften och leder produktionen för att öka kapitalet och på så sätt exploaterar de arbetarklassen som säljer sin arbetskraft och producerar mervärde åt kapitalägarna. Göran Therborn är en sociolog som har utvecklat Marx klassdefinition för att bättre passa in i dagens samhälle och han menar att ett klassamhälle med penningekonomi kan delas in i ett flertal sektorer. Människors positioner i dessa sektorer präglas av ekonomiska processer, maktförhållanden och arbetssituationer. Utifrån dessa faktorer kan man inom de olika sektorerna särskilja olika klasser. En individs klasstillhörighet är beroende av vilken maktposition hon har i sitt arbete, hur arbetssituationen ser ut samt hur arbetet värderas lönemässigt och statusmässigt.

Det har visat sig att arbetarlitteratur är besvärligt att definiera. Det finns ett flertal olika definitioner och de som den här uppsatsen har använt sig av är främst Furulands och Nilssons. Furuland menar att arbetarlitteratur är litteratur *om* arbetare och kroppsarbete, *av* författare med ursprung i arbetarklassen och *för* arbetare. Nilsson förespråkar en mer läsarorienterad definition där han menar att arbetarlitteratur är litteratur som av läsaren kopplas samman med arbetarklassen.

Metoden som använts är en tematisk verkcentrerad textanalys. Analyserna har utgått från begreppen arbetsvillkor, klassamhället samt politiska budskap för att genom dessa begrepp belysa hur Järhult och Evander skildrar arbetarklassen i sina verk. När de politiska budskapen i verken analyserades gjordes en idéanalys. Idéanalys är ett samlingsnamn för olika tänkbara kombinationer av syften, material och analystekniker som kan användas i studiet av politiska budskap. Med idéanalys avses helt enkelt det vetenskapliga studiet av politiska budskap. Det finns även komparativa inslag då de bådas verk har jämförts.

Det har i analyserna av Järhults och Evanders verk visat sig att båda har skrivit verk som det finns goda skäl att kalla arbetarlitteratur. I analyserna kring arbetarskildringarna i de båda författarnas verk kan man se ett tydligt släktskap. De skriver båda om arbetsplatser som de själva har personliga erfarenheter från och i både Järhult och Evanders analyserade verk är det jobbet och arbetsplatsen som står i centrum. Båda

lägger ner stor möda och tid på att beskriva hur arbetet går till och hur arbetsplatserna ser ut. Det är också själva arbetet som är det centrala, om arbetarnas fritid får läsaren reda på väldigt lite. Både Evander och Järhult kritiserar arbetsvillkoren på respektive arbetsplats.

I Järhults verk målas en mörk bild av klassamhället upp. Man kan närmast beskriva relationerna på arbetsplatserna i Järhults verk med termen krig. Det pågår ständigt en kamp på arbetsplatsen mellan arbetarna och de högre tjänstemännen. I Evanders verk förekommer människor ur andra samhällsklasser än arbetarklassen ytterst sparsamt. De gånger det händer beskrivs övriga samhällsklasser på ett väldigt negativt sätt. Vid ett antal dramatiserade händelser visas på hur människor från överklassen tar chansen att förödmjuka människor från arbetarklassen. Det tycks även vara ett återkommande motiv att de som blir förödmjukade p.g.a. nedärvd respekt och egen klasstillhörighet väljer att svälja sin ilska och finner sig i att bli hånade.

De politiska budskap som finns i Järhults verk är att arbetarna måste kämpa för att få igenom sina idéer om bättre arbetsvillkor och mer respekt. Om de väljer att kämpa genom strejk eller på något annat vis spelar ingen roll så länge de bara håller ihop och visar enad front mot arbetsledningarna som inte bryr sig om något annat än vinstmaximering. De rent konkreta politiska budskapen i Evanders författarskap är få. Han nöjer sig oftast med att kritisera missförhållanden i samhället och kommer sällan med några konkreta förslag på hur dessa missförhållanden ska lösas.

Om vi använder Furulands definition av arbetarlitteratur finns det skäl att kalla både Järhults och Evanders verk för arbetarlitteratur. Bådas verk är skrivna 1) av arbetare 2) om arbetare 3) för arbetare. Även om det finns tydliga skillnader mellan deras verk skriver de så pass konkret om arbetare och deras arbetsvillkor att det även ur Nilssons läsarorienterade definition finns goda skäl att hävda att de båda har skrivit arbetarlitteratur. Det har även konstaterats att både Järhult och Evander tar ett ideologiskt ställningstagande för arbetarklassen. Ett ideologiskt ställningstagande för arbetarklassen innebär att ett verk ska berätta om arbetarnas liv, vad de vill och hur de ska uppnå detta. Om vi tittar på analysen av Järhults verk kan vi se att han beskriver arbetarnas liv (främst deras arbetssituation och upplevelser på jobbet), han beskriver vad de vill (säkrare arbetsplats, högre lön, ökat inflytande över sin arbetssituation och respekt), och hur de ska uppnå detta (genom klassgemenskap och solidaritet). Med andra ord tar han ett ideologiskt ställningstagande för arbetarklassen. I de analyserade verken av Evander beskriver han arbetarnas liv (deras arbetsplats och arbetssituation), och vad de vill (bättre arbetsförhållanden och säkrare arbetsplatser), däremot nöjer han sig med att kritisera arbetsförhållandena, några lösningar levererar han inte. Evanders syfte med sina romaner har varit att upplysa läsarna om de dåliga arbetsvillkor som arbetarna på t.ex. ett tegelbruk har. Detta syfte är ett ideologiskt ställningstagande för arbetarklassen. Det kan konstateras efter de analyser som här har gjorts att Evander har skrivit ett flertal romaner som det finns starka skäl att kalla arbetarlitteratur

Arbetarlitteratur har funnits i över 100 år och det rymmer en mängd olika inriktningar, former och ideologiska inriktningar inom det fenomen som kallas för arbetarlitteratur. Någon perfekt hundra procentig definition går inte att komma fram till och det kan ses som en svaghet men jag väljer att istället se det som en styrka. Eftersom arbetarlitteratur hellre bör ses som en litterär strömning snarare än en litterär genre är denna vaga

definition ett bättre val då arbetarlitteraturens alla olika inriktningar får plats under ett och samma begrepp. Om man väljer att se arbetarlitteraturen som en genre bör detta begrepp delas upp i en mängd underrubriker. Detta leder i sin tur till väldigt många genrer som det kommer att uppstå en mängd nya avgränsningsproblem kring. Jag finner denna uppdelning onödig och anser det vara bättre att se på begreppet arbetarlitteratur som en litterär strömning som det finns en mängd olika inriktningar inom.

Käll- och litteraturförteckning

- Alakoski, Susanna (2006). *Svinalängorna*, Bonnier: Stockholm.
- Andersson, Lena (1999). *Var det bra så?* Månocket: Stockholm.
- Andersson, Lena (2004). *Du är alltså svensk?* Månocket: Stockholm.
- Beckman, Ludvig (2005). *Grundbok i idéanalys: det kritiska studiet av politiska texter och idéer*, Santérus: Stockholm.
- Berg, Svante (1996). *Två tegelbruk i Vallentuna – Vallentuna tegelbruk och Åby tegelbruk*, Vallentuna kulturnämnden: Vallentuna.
- Bergsten, Staffan (2002). *Litteraturvetenskap: en inledning*, Studentlitteratur: Lund.
- Bergsten, Staffan och Elleström, Lars (2004). *Litteraturhistoriens grundbegrepp*. Studentlitteratur: Lund.
- Bergström, Göran och Boréus (2000) Kristina, *Textens mening och makt- metodbok i samhällsvetenskaplig textanalys*, Studentlitteratur: Lund.
- Blomberg, Roy (1971-01-24) Jag har själv upplevt kroppsarbetets villkor. *Dagens nyheter*, s. 5-6.
- Crowston, Kevin och Kwasni, H, Barbara (2003) Can document-genre metadata improve information access to large digital collections? *Library trends*, vol 52, s. 345-61.
- Eagleton, Terry (1976). *Marxism och litteratur*, Prisma: Stockholm.
- Evander, Per Gunnar (1965). *Tjocka släkten*, Bonniers: Stockholm.
- Evander, Per Gunnar (1969). *Uppkomlingarna*, Bonniers: Stockholm.
- Evander, Per Gunnar (1970). *Tegelmästare Lundin och stora världen*, Bonniers: Stockholm.
- Evander, Per Gunnar (1971). *Sista dagen i Valle Hedmans liv*, 2. Uppl., Bonniers: Stockholm.
- Evander, Per Gunnar (1972). *Berättelsen om Josef*, Bonniers: Stockholm.
- Evander, Per Gunnar (1974) *Måndagarna med Fanny*, Bonniers: Stockholm.
- Evander, Per Gunnar (1980) *Se mig i mitt friska öga*, Bonniers: Stockholm.
- Flygt, Torbjörn (2001) *Underdog*, Norstedt: Stockholm.

- Fogelbäck, Jan (red) (1987). *Utsikter: 24 författare om arbetarlitteraturen*, Tiden: Stockholm,
- Fowler, Alastair, (1997). *Genrebegrepp*. Ingår i Aurelius, Eva Haettner och Götselius, Thomas (1997). *Genreteori*. Studentlitteratur: Lund.
- Fridegård, Jan (1979). *Jag, Lars Hård*, Wahlström & Widstrand: Stockholm.
- Furuland, Lars och Svedjedal, Johan (red.) (1997). *Litteratursociologi: texter om litteratur och samhälle*, Studentlitteratur: Lund.
- Furuland, Lars och Svedjedal, Johan (2006). *Svensk arbetarlitteratur*, Atlas: Stockholm.
- Giddens, Anthony (1998) *Sociologi*, Studentlitteratur: Lund.
- Hedlund, Tom (1975) *Mitt i 70-talet. 15 yngre svenska författare presenteras*, Forum: Stockholm.
- Heurling Bo (red) (1993). *Författaren själv: ett biografiskt lexikon av och om 1189 samtida författare*, Bra böcker: Höganäs.
- Höglund, Lars, *Biblioteks- och informationsvetenskap som studie- och forskningsområde* (2000), URL: <http://www.hb.se/bhs/personal/hoglund.htm> (2007-07-21).
- Hägg, Göran (1996). *Den svenska litteraturhistorien*, Wahlström & Widstrand: Stockholm.
- Johnson, Eyvind (1986). *Romanen om Olof*, Bonnier: Stockholm.
- Järhult, Ragnar (1979). *Omslaget*, Federativ: Stockholm.
- Järhult, Ragnar (1981). *Bakslaget*, Liberförlag: Stockholm.
- Järhult, Ragnar (1987). *Snigelposten*, Carlsson: Stockholm.
- Kellgren, Josef (1974). *Människor kring en bro*, Litteraturfrämjandet Stockholm.
- Koch, Martin (1978). *Timmerdalen*, Barrikaden: Stockholm.
- Kämpe, Alfred (1907). *Trälar: några betraktelser från en herregård*, Fram: Malmö.
- Lidman, Sara (1968). *Gruva*, Bonnier: Stockholm.
- Ljungberg, Carl Johan (2006). *I röda tankespår: svensk skönlitteratur som vägröjare för välfärdsstaten*, timbro: Stockholm.
- Lo-Johansson, Ivar (1985). *Godnatt jord*, Bonnier: Stockholm.

- Lo-Johansson, Ivar (1989). *Statarna I – II*, Atlantis: Stockholm.
- Lo-Johansson, Ivar (1979). *Jordproletärerna*, Författarförlaget: Stockholm.
- Lo-Johansson, Ivar (1988). *Till en författare*, Bonnier: Stockholm.
- Lönnroth, Lars och Delblanc, Sven (red) (1999), *Den svenska litteraturen*, Bonnier: Stockholm.
- Macherey, Pierre (2006). *A theory of literary production*, Oxford, UK.
- Martinsson, Harry (1949). *Nässlorna blommar*, Bonnier: Stockholm.
- Martinsson, Moa (1977). *Kvinnor och äppelträd*, Litteraturfrämjandet: Stockholm.
- Martinsson, Moa (1990). *Mor gifter sig*, Legenda: Stockholm.
- Marx, Karl och Engels, Friedrich (1998). *Kommunistiska manifestet*, Vertigo: Stockholm.
- Nationalencyklopedin* (2004). Nationalencyklopedin: Malmö.
- Nettervik, Ingrid (1984). *Ängslans bilder – symbol och verklighet i Per Gunnar Evanders roman uppkomlingarna*, Diss., Stockholm.
- Nettervik, Ingrid, Lindqvist, Karl och Evenäs, Claes (1998). *Författare i Småland*. Carlsson: Stockholm.
- Nettervik, Ingrid (1980) Per Gunnar Evanders roman ”Se mig i mitt friska öga” sedd mot bakgrunden av hans övriga författarskap, *Svenskläraryrskriftens årskrift*, s. 32-50.
- Nilsson, Magnus (2006). *Arbetarlitteratur*, Studentlitteratur: Lund.
- Ohlsson, Anders (1993). *Behovet att bli sedd – Existentiell tematik och narrativa strategier i Per Gunnar Evanders författarskap*, Diss., Stockholm.
- Olls, Kristina och Wahlén, Ingvar (1989). *Svenska arbetarförfattare under 1900-talet*, Settern: Örskelljunga.
- Palm, Göran (1972). *Ett år på LM*, Författarförlaget: Göteborg.
- Petherick, Karin (1984). *Springa sitt eget lopp – En studie i Per Gunnar Evanders författarskap*, Bonnier: Stockholm.
- Ryning, Matts (1979). *Tungomål – samtal med diktare*, Raben & Sjögren: Stockholm.
- Strindberg, August (2003) *Fadren; Fröken Julie*, Natur och kultur, Stockholm.

Svensk Biblioteksforening, *Att indexera skönlitteratur:Handledning* (2006), http://www.biblioteksforeningen.se/red_kom/PDF/handledning20070413.pdf (2007-09-27).

Svensk Biblioteksforening, *Att indexera skönlitteratur: Vuxenlitteratur* (2004) http://www.biblioteksforeningen.se/red_kom/PDF/Nya_annesord_vuxen_20070615.pdf (2007-09-27).

Svenskt litteraturllexikon (1970). Gleerup: Lund.

Therborn, Göran (1981). *Klasstrukturen i Sverige 1930-80. Arbetet, kapital, stat och patriarkat*, Zenit: Lund.

Yrliid, Rolf. (1996). Den undflyende dokumentarismen, *Tidskrift för litteraturvetenskap*, nr1.